

บทที่ ๑

การก่อตัวของชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ

ขอบเขตของกรุงเทพฯ ในระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2453

กรุงเทพฯ ในช่วงระยะเวลาสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มิได้มีอาณาเขตกว้างขวางเท่าใดนัก ชุมชนต่าง ๆ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาทั้ง 2 ฝาก¹ และริมคลองสำคัญ ๆ ทั้งนี้เพื่อจะได้อาศัยแม่น้ำลำคลองเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อค้าขาย ลักษณะเขตความเจริญของกรุงเทพฯ จึงแคบและยาวตามลำน้ำเจ้าพระยา เมื่อมีการขยายเขตความเจริญในระยะต่อมาก็มีลักษณะขนานไปตามแนวแม่น้ำทั้งทางทิศเหนือและทิศใต้²

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เขตเมืองกรุงเทพฯ ทางฝั่งพระนครจะสิ้นสุดที่คลองผดุงกรุงเกษม ซึ่งเป็นคลองขุดใหม่ในรัชกาลนี้ โดยเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือโค้งไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ ข้ามจากคลองผดุงกรุงเกษมออกไปแล้วก็คือว่าเป็นชานพระนคร ซึ่งมีผู้คนเบาบางมาก ถัดจากบริเวณที่อยู่อาศัยตามริมคลองออกไปพื้นที่ก็มีลักษณะเป็นส่วนเป็นป่า

¹กรุงเทพฯ ในขณะนั้นหมายถึงทั้งฝั่งตะวันออกและตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา เพิ่งมาแยกเป็นจังหวัดพระนครและธนบุรีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามพระราชบัญญัติขยายเขตกรุงเทพฯพระมหานครใน พ.ศ. 2458 ในที่นี้จะเรียกกรุงเทพฯ ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำว่า ฝั่งพระนคร และเรียกฝั่งตะวันตกว่า ฝั่งธนบุรี.

²พิจารณาจาก แผนที่กรุงเทพฯ ร.ศ. 115 ของกรมทำแผนที่ และ แผนที่กรุงเทพฯพระมหานคร สยาม ร.ศ. 121 ของออฟฟิศห้องพิมพ์กรมแผนที่กรุงเทพฯ.

ริมคลองคูกรุงเกษมปากนี้จะมีที่อยู่อาศัยหนาแน่นก็เพียงในช่วงตั้งแต่สะพานเหล็กกลาง (พิทยเสถียร) จนถึงปากคลองค่านไต้¹ นอกจากนี้แล้วยังมีชุมชนชาวตะวันตกที่ทวีจำนวนมากขึ้นภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 เรียงรายตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ปากคลองคูกรุงเกษม ค่านไต้ ลงไปทางตอนล่างขนานกับถนนเจริญกรุงซึ่งรัฐบาลได้สร้างขึ้นตามคำเรียกร้องของชาวตะวันตกที่เข้ามาอยู่ในบริเวณนั้น² จึงเห็นได้ว่าขอบเขตของ กรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทางฝั่งพระนครนั้น อยู่ระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงคลองคูกรุงเกษม ยกเว้นชุมชนชาวตะวันตก ซึ่งอยู่ใต้อำเภอคลองคูกรุงเกษมค่านไต้ลงไปจนถึงบริเวณสุคนธ์เจริญกรุงที่ เรียกว่าบางคอแหลม ขอบเขตของกรุงเทพฯ ยังคงเป็นไปในลักษณะนี้จนกระทั่งปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้มีการขยายเขตเมืองกรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่ง โดยการเริ่มขยายตัวขึ้นไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้สืบเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชปรารภว่า รูปลักษณะของเมืองกรุงเทพฯ นั้นแคบและยาวไปตามแนวแม่น้ำ การที่จะให้ความเจริญของกรุงเทพฯ ขยายตัวไปทางตะวันออกโดยธรรมชาตินั้น คงจะเป็นไปลำบากเพราะผู้คนต้องอาศัยแม่น้ำลำคลองเพื่อการคมนาคม ตลอดจนการค้าขายเป็นสำคัญ การย้ายพระราชฐานไปในทิศทางตรงข้ามกับท้องที่ที่ประชาชนถือว่าเป็นทำเลการค้าจะมีผลต่อการขยายตัวของชุมชนด้วย คือ บรรดาขุนนางตลอดจนผู้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทต่างก็จะได้โดยเสด็จๆ ไปหาที่ดินและ

¹ ขุนวิจิตรมาตรา, 80 ปีในรัชชีพเจ้า (กรุงเทพมหานคร : อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธ์) 2523), หน้า 7.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, เล่ม 2 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 239 - 240.

สร้างบ้านพักอาศัยตามฐานะโนบริเวใกล้เคียงกับพระราชวังแห่งใหม่¹ ด้วยเหตุนี้จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังดุสิตทางตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงเทพฯ ซึ่งมีผลทำให้เขตเมืองกรุงเทพฯ ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขยายออกไปทางตะวันออกเฉียงเหนืออย่างเห็นได้ชัดอีกบริเวณหนึ่ง คือแถบสามเสนและดุสิต² พื้นที่อาณาเขตของกรุงเทพฯ ฝั่งพระนครในขณะนั้นตั้งแก่คานเหนือลงมาจนถึงบางคอแหลมทางค่านใต้ รวมทั้งสิ้นประมาณ 9 ตารางไมล์³

ทางคานฝั่งธนบุรีนั้น ก็มีชุมชนขนานไปตามริมแม่น้ำรวมทั้งริมคลองสำคัญ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคลองบางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวง ทั้งนี้เนื่องมาจากฝั่งธนบุรีเคยเป็นราชธานีมาก่อน เมื่อมีการย้ายราชธานีมาอยู่ฝั่งพระนคร ชุนนาง ข้าราชการ และผู้คนจำนวนมากที่ตั้งรกรากอย่างมั่นคงแล้วก็ยังคงอาศัยอยู่ที่เดิม อนึ่ง ที่ดินทางฝั่งธนบุรีนี้เป็นที่สวนเหมาะแก่การเพาะปลูก อาจเรียกได้ว่า เป็นที่รวมของสวนผลไม้แทบทุกชนิด ดังนั้นคนจำนวนมากจึงตั้งบ้านเรือนมีเรือสวนผลไม้ ๆ อยู่ ณ ที่นั้น⁴

¹ พลตรี พระยาอานุกาฬไตรภพ, พระมหานครกรุงเทพฯ ในความทรงจำของคนอายุเจ็ดสิบ (พระนคร : อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาอานุกาฬไตรภพ (จาร์ส เทพหัสดิน ณ อยุธยา), 2504), หน้า 196 - 197.

² เรื่องเดียวกัน.

³ Arnold Wright, "Bangkok", Twentieth Century Impressions of Siam (London : Lloyd's Greater Britain Publishing Company, 1908), p. 240.

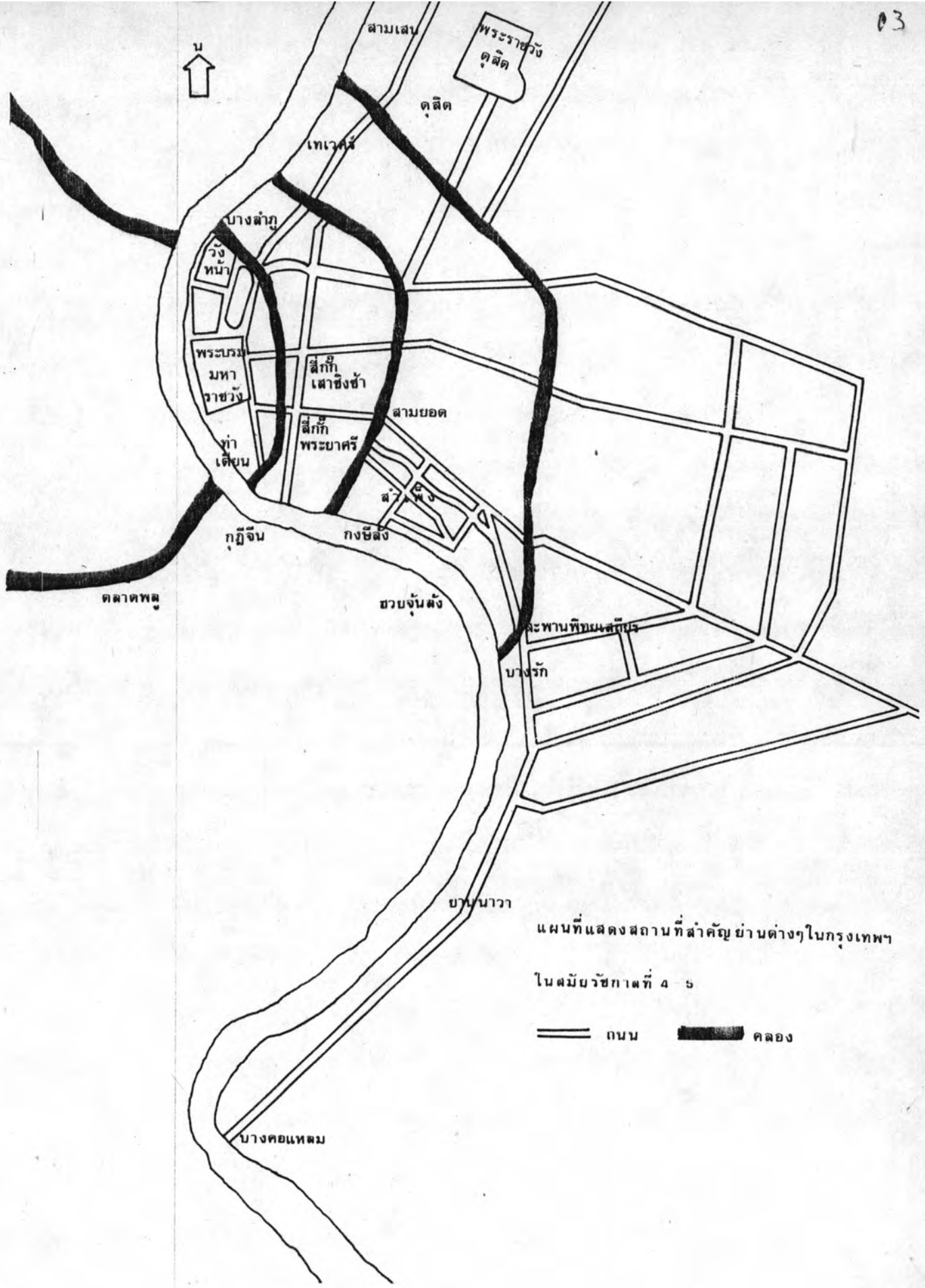
⁴ กัญจนาคพันธ์, เมื่อวานนี้, เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร : เรื่องศิลป์, 2519), หน้า 8 - 9.

ค่ายเหตุนี้ขอบเขตของกรุงเทพฯ ในสมัยนั้นจึงรวมทั้ง 2 ฟากฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยสามารถแบ่งเป็นคำบลตามการสำรวจสำมะโนครัวในมณฑลกรุงเทพฯ ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452) ได้ 25 คำบล ดังนี้คือ¹

1. ท่าเตียน	14. ประแจจีน
2. พานหฺรัค	15. ประทุมวัน
3. สำราญราษฎร์	16. สามแยก
4. วัดชนะสงคราม	17. บางรัก
5. วัดจักรวรรดิ	18. สาทร
6. สามยอด	19. บ้านทวาย
7. นางเลิ้ง	20. บางพลัด
8. บางขุนพรหม	21. อัมรินทร์
9. สัมพันธวงศ์	22. วัดหงษ์
10. ป้อมปราบศัตรูพ่าย	23. วัดราชคฤห์
11. สามเสน	24. วัดมกุฏกษัตริยาราม
12. กุสีท	25. มุคโล
13. พญาไท	

ดังนั้นขอบเขตของกรุงเทพฯ ในการศึกษาครั้งนี้จึงจำกัดอยู่เพียงหัวเมืองกรุงเทพฯ เท่านั้น เพียง 25 คำบลเท่านั้น ไม่ได้รวมถึงบริเวณอำเภอชั้นนอกหรือหัวเมืองอื่น ๆ ในมณฑลกรุงเทพฯ แต่อย่างใด

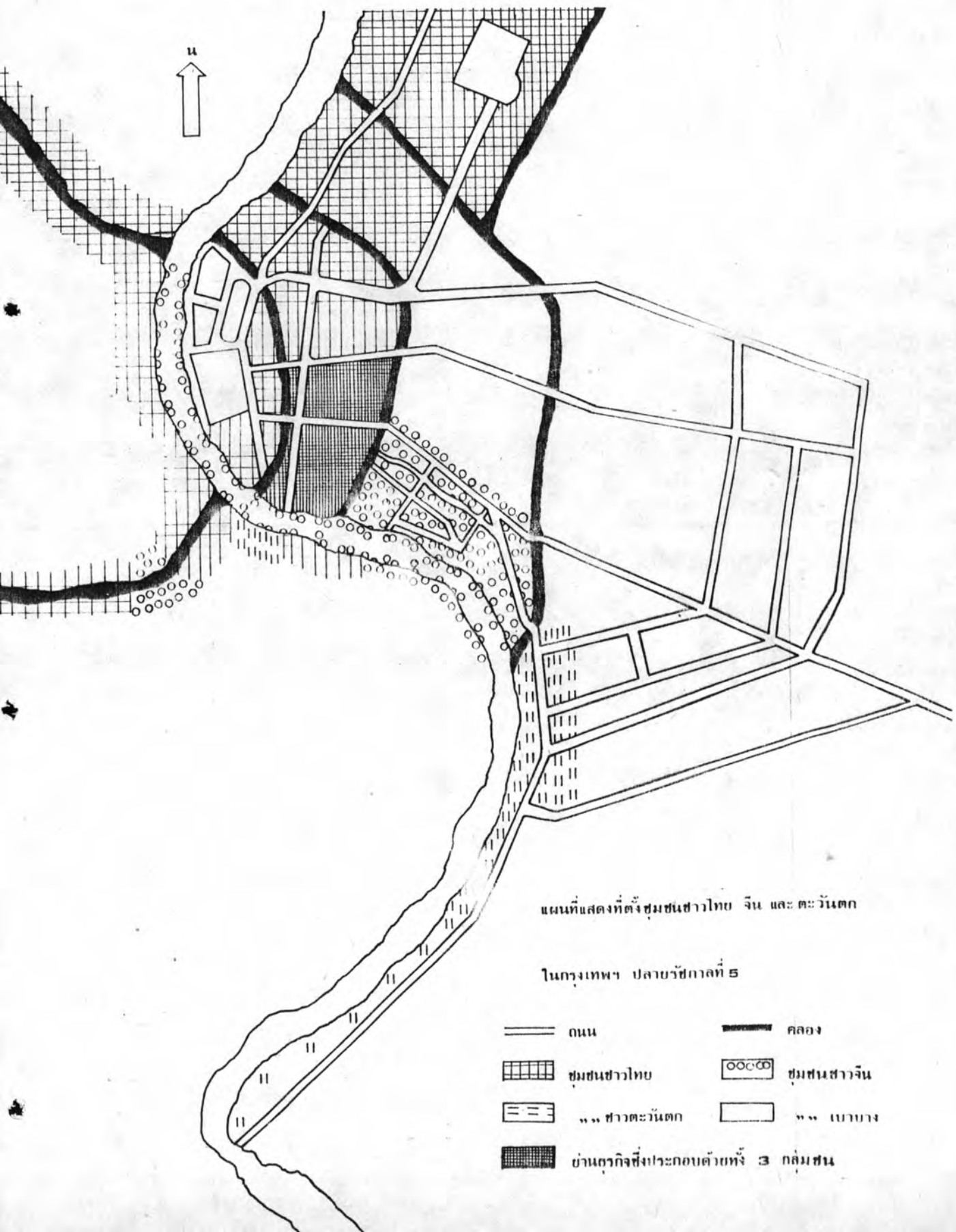
¹ร.ศ.ท. เสถียร ฉายลักษณ์ (ผู้รวบรวม), ประชุมกฎหมายประจำศก., เล่ม 23 (พระนคร : โรงพิมพ์เคลิเม็ด, 2477), หน้า 68.

แผนที่แสดงสถานที่สำคัญ ย่านต่างๆ ในกรุงเทพฯ

ในสมัยรัชกาลที่ 4 - 5

== ถนน █ คลอง

การก่อตัวของชุมชนชาวไทย

ปัจจัยที่มีผลต่อการก่อตัวของชุมชน

การก่อตัวของชุมชนชาวไทยในบริเวณกรุงเทพฯ นี้เป็นผลมาจากปัจจัยหลายประการ คือ

1. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ คนไทยนั้นถือว่าเป็นกลุ่มคนที่อยู่มานานแล้วในบริเวณนี้ โดยจะเข้ามาตั้งหลักแหล่งตั้งแค่มื่อใดนั้นไม่สามารถจะสืบหาหลักฐานแน่นอนได้ อย่างไรก็ตามในขณะที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี บริเวณแถบนี้ก็เป็นชุมชนใหญ่อยู่แล้ว หลักฐานที่แสดงได้ชัดเจนคือ บริเวณนี้ปรากฏชื่อในพระราชพงศาวดารครั้งแรกในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091 - 2111) โดยเป็นเมืองหน้าด่านเรียกว่า "เมืองธนบุรีศรีมหาสมุทร"¹ บริเวณนี้มีบทบาทสำคัญในค้าเศรษฐกิจ โดยเป็นแหล่งเกษตรกรรมและเป็นที่ตั้งของด่านเก็บภาษี คือ "ขนอนบางกอก"² ดังนั้นจึงเป็นที่เชื่อถือได้ว่าบริเวณนี้เป็นชุมชนใหญ่ที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว ชุมชนนี้น่าจะเป็นชุมชนของชาวไทยเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เนื่องมาจากหลักฐานทางโบราณวัตถุและความเจริญทางด้านศิลปกรรม กล่าวคือ มีการพบวัตถุโบราณเป็นจำนวนมากตามริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางฝั่งธนบุรี³ ส่วนทางฝั่งพระนครก็พบวัดขนาดใหญ่ ซึ่งสร้างขึ้นสมัยกรุงศรีอยุธยาเช่นกัน เช่น วัดโพธิ์ วัดสลัก วัดสมอราย วัดเสียม

¹กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 6 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 11.

²เกียรติ จิวะกุลและคนอื่น ๆ, ตลาดในกรุงเทพฯ การขยายตัวและพัฒนาการ (กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525), หน้า 4.

³ฉัตรภา กาญจโนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2395)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 72.

และวัดโลก เป็นต้น¹ วัดเหล่านี้จะเป็นหลักฐานที่แสดงว่าคนที่อยู่ในบริเวณนี้ คือคนที่นับถือพุทธศาสนาเช่นเดียวกับที่กรุงศรีอยุธยา ฉะนั้นคนส่วนใหญ่ในบริเวณนี้จึงควรจะเป็นคนไทย แต่ก็ได้หมายความว่า จะไม่มีคนกลุ่มอื่น ๆ อาศัยปะปน อยู่ด้วยแต่อย่างใด

2. ปัจจัยทางการเมือง ถึงแม้ว่าบริเวณนี้จะเป็นชุมชนของคนไทยอยู่แต่เดิมแล้ว แต่ก็ได้มีการอพยพของคนไทยเข้ามาในภายหลังอีกะลอกหนึ่ง คือ เมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีกู้เอกราชได้แล้ว ก็ได้ทรงย้ายเมืองหลวงมาอยู่ในที่แห่งใหม่บริเวณที่เป็นบางกอกเดิม สาเหตุที่ทรงเลือกมาอยู่ในบริเวณนี้เพราะเป็นเมืองขนาดเล็ก ง่ายต่อการทะนุบำรุงและป้องกันรักษา ในขณะที่กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองขนาดใหญ่และสถานที่ต่าง ๆ ถูกเผาผลาญทำลายไปจนเกือบหมดสิ้น พระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งเพิ่งรวบรวมกำลังกู้สภาพขึ้นได้ไม่นานนักนั้น ไม่ทรงมีกำลังพอที่จะซ่อมแซมบ้านเมืองที่ใหญ่โตนี้ให้คืนสภาพเดิมได้ จึงทรงเห็นว่าบริเวณที่แห่งใหม่นี้มีความเหมาะสมกว่า นอกจากนี้แล้วยังมีเหตุผลในทางค่านิยมพุทธศรัทธาอีกด้วย กล่าวคือ กรุงธนบุรีมีที่ตั้งที่ไม่ห่างจากทะเลเท่าใดนัก ถ้ามีข้าศึกศัตรูเข้ามาประชิดเมืองก็จะสามารถยกกองทัพเรือซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีความชำนาญอยู่แล้วออกทะเลไปหาที่ตั้งมั่นได้โดยง่าย²

¹ เนตรนภิศ นาควิริยะ, "กรุงเทพฯ : การตั้งถิ่นฐานในอดีต", พัฒนาการด้านวิชาการแต่ละสาขาในรอบ 200 ปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร : เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี โดยโครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 24.

² ประชุมพงศาวดาร เล่ม 37 ภาคที่ 63 เรื่องกรุงเก่า (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2512), หน้า 21 - 22.

เหตุผลทางเศรษฐกิจก็นับได้ว่าเป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเลือกบริเวณนี้เป็นเมืองหลวงแห่งใหม่ บริเวณนี้ตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมแก่การค้าขายยิ่งกว่ากรุงศรีอยุธยา เรือเดินทะเลที่ไม่ใหญ่โตมากนักสามารถบรรทุกสินค้าเข้ามาจอดเทียบท่าได้โดยไม่ต้องถ่ายสินค้าลงเรือลำเลียง นอกจากนี้กรุงธนบุรียังคงเคยเป็นชุมชนเก่ามาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา การมาตั้งเมืองหลวงใหม่ในที่แห่งนี้จึงไม่จำเป็นต้องสร้างทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นใหม่ วัดเก่าที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็ยังคงมีอยู่เป็นจำนวนมาก เพียงแต่บูรณะปฏิสังขรณ์เท่านั้นก็จะมีสภาพดีได้ดั้งเดิม ป้อมปราการต่าง ๆ ก็เช่นกัน การที่ไม่จำเป็นต้องสร้างทุกสิ่งทุกอย่างในเมืองขึ้นใหม่นี้ก็นับว่าเหมาะสมและมีผลดีต่อสภาพทางเศรษฐกิจในเวลานั้นเป็นอย่างยิ่ง เพราะเศรษฐกิจกำลังอยู่ในภาวะตกต่ำมาก ทำให้ไม่สามารถทุ่มเทให้กับการสร้างเมืองหลวงได้อย่างสมบูรณ์เต็มที่ รวมทั้งขณะนั้นก็ยังคงมีศึกสงครามติดพันอยู่ทั้งภายนอกและภายในด้วย

ในการที่พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมาตั้งเมืองหลวงใหม่ในบริเวณนี้ ได้มีบรรดาชาวไทยจากกรุงศรีอยุธยาได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งในที่แห่งนี้ด้วย ดังปรากฏจากจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีว่า พระเจ้ากรุงธนบุรีพร้อมด้วยไพร่ 500 คน ได้ออกจากกรุงศรีอยุธยาไปตีหัวเมืองทางตะวันออกและกลับมาเข้าเมืองธนบุรีซึ่งในเวลานั้นมีชาวไทยอยู่ประมาณ 2 - 3 พันคน² แสดงว่าในบรรดาชาวไทยที่อยู่ในกรุงธนบุรีในเวลาต่อมานั้น มีทั้งชาวไทยที่มีอยู่

¹ประชุมพงศาวดารเล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กรุงธนบุรี และ กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2511), หน้า 84 - 87.

²จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์รัชกาลที่ 5 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2516), หน้า 2.

เค็มและชาวไทยซึ่งเป็นไพร่มาจากกรุงศรีอยุธยาด้วย นอกจากนี้ยังปรากฏว่า บรรดาชาวเมืองต่าง ๆ ซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงปราบปรามได้ เช่น พิษณุโลก นครราชสีมา ได้ถูกกวาดต้อนมาอยู่ที่เมืองหลวงใหม่ี่เช่นกัน¹ ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าบรรดาชาวไทยจากเมืองต่าง ๆ ได้อพยพเข้ามาอยู่ในกรุงธนบุรีครั้งใหญ่ในคราวที่สถาปนาเมืองนี้เป็นเมืองหลวงแห่งใหม่ี่เอง หลังจากสิ้นสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรีได้ทรงย้ายเมืองหลวงใหม่มาอยู่ทางฝั่งพระนครทางด้านตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ในครั้งนี้ชาวไทยส่วนหนึ่งก็ได้อพยพตามมาตั้งหลักแหล่งในที่แห่งใหม่ี่ แต่จำนวนไม่น้อยก็ยังคงอยู่ทางฝั่งธนบุรีเช่นเค็ม

ลักษณะการก่อตัวของชุมชน

การก่อตัวของชุมชนชาวไทยในกรุงเทพฯ เริ่มมีขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้วในบริเวณฝั่งธนบุรีก่อนฝั่งพระนคร ดังจะเห็นได้จากบันทึกของนิโกลาส์ แชรแวงส (Nicholas Cervaize)² ซึ่งกล่าวถึงบริเวณบางกอกซึ่งเป็นที่เมืองท่าในเวลานั้นว่า "ฝั่งเมืองนั้นมีส่วนยาวมากกว่าส่วนกว้าง มีอาณาบริเวณไม่เกินครึ่งสี่ มีกำแพงกันเฉาะทางด้านชายแม่น้ำใหญ่ ซึ่งไหลผ่านตัวเมืองทางด้านทิศตะวันออกกับทิศใต้"³

¹ประชุมพงศาวดารเล่ม 23 ภาค 39 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กรุงธนบุรี และ กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น, หน้า 93.

²ชาวฝรั่งเศสผู้อยู่ในคณะทูตของ เซอวาเลียเออร์ เคอ โชมองต์ ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส เข้ามาเจริญพระราชไมตรีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเมื่อ พ.ศ. 2228 และพำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเป็นเวลา 4 ปี.

³นิโกลาส์ แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : ก้าวหน้า, 2506), หน้า 50.

การที่แม่น้ำไหลผ่านตัวเมืองทางคันทิศตะวันตกนี้ แสดงว่าเมืองบางกอกในเวลานั้นอยู่ทางคันฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา คือ ทางฝั่งธนบุรีนั่นเอง ส่วนฝั่งตรงข้ามนั้น หมอแคมเฟอร์ (Kaempfer)¹ ชาวตะวันตกอีกผู้หนึ่งซึ่งได้เข้ามาในกรุงศรีอยุธยาในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ได้กล่าวว่าเป็นป้อมปราการของพวกฝรั่งเศส แต่ถูกทำลายไปแล้วเมื่อเขาเดินทางเข้ามาพร้อมทั้งได้วาดแผนที่บางกอกไว้บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำคือ ฝั่งธนบุรีด้วย² ดังนั้นจึงเป็นที่เชื่อได้ว่าชุมชนระยะแรกบริเวณที่อยู่ทางฝั่งธนบุรีก่อน เพิ่งจะมีความเจริญทางฝั่งพระนครอย่างเห็นได้ชัดในระยะหลัง เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงย้ายเมืองหลวง ณ ที่นี้แล้ว

จากลักษณะการก่อตัวของชุมชนชาวไทยในบริเวณกรุงเทพฯ ทั้งฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรีนั้น พอจะสรุประยะเวลาการตั้งถิ่นฐานของชาวไทยในบริเวณนี้ได้ คือ

1. พวกที่อยู่มาแต่ดั้งเดิม พวกนี้ไม่สามารถสืบหาหลักฐานได้ว่าอยู่มาตั้งแต่เมื่อใด แต่ก็คงจะอยู่มาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีดังที่ได้กล่าวไปแล้ว คนกลุ่มนี้จะมีถิ่นฐานทางฝั่งธนบุรีมากกว่าฝั่งพระนคร เพราะทางฝั่งธนบุรีเป็นชุมชนใหญ่ซึ่งมีความเจริญมากกว่า

¹ นายแพทย์ชาวเยอรมัน ผู้ซึ่งเดินทางเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาครั้งแผ่นดินพระเพทราชาใน พ.ศ. 2233 โดยเป็นแพทย์ประจำคณะทูตเนเธอร์แลนด์ (ฮอลันดา).

² แอนเจิลเบิร์ต แคมเฟอร์, ไทยในจดหมายเหตุแคมเฟอร์ แปลโดย อ. สายสุวรรณ (พระนคร : พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางคำมา มุทิรางกูร ณ เมรุวัดชัยชนะสงคราม วันที่ 23 สิงหาคม 2501, 2501), หน้า 14.

2. พวกที่อพยพเข้ามาเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน พ.ศ. 2310 คนกลุ่มนี้เข้ามาเมื่อกรุงธนบุรีเป็นราชธานี โดยมีทั้งชาวไทยที่มาจากกรุงศรีอยุธยา และจากเมืองอื่น ๆ ซึ่งถูกกวาดต้อนมาเป็นเชลย คนในกลุ่มนี้เกือบทั้งหมดก็จะ อยู่ทางฝั่งธนบุรี เช่นเดียวกัน เพราะเป็นราชธานีในขณะนั้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นในที่แห่งใหม่บนฝั่งแม่น้ำตรงข้ามกรุงธนบุรีนั้น ก็ได้มีการย้ายถิ่นที่อยู่ใหม่อีกครั้งหนึ่งตามการย้ายของราชธานี อย่างไรก็ตามพวกที่ยังคงอาศัยอยู่ทางฝั่งธนบุรี เช่นเดิมก็มีจำนวนไม่น้อย

บริเวณที่ตั้งชุมชน

ในช่วงระยะเวลาที่ทำการศึกศึกษา คือระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2453 นี้ ชุมชนชาวไทยจะมีอยู่ทั้งทางฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี ซึ่งพอจะจำแนกที่ตั้งชุมชนของชาวไทยได้ คือ

1. บริเวณฝั่งธนบุรี พวกนี้มักจะเป็นพวกที่อาศัยอยู่ดั้งเดิมแล้ว หรือมีเช่นนั้นก็เป็นพวกข้าราชการตั้งแต่สมัยธนบุรี ชุมชนชาวไทยทางฝั่งธนบุรีนี้กระจ่ายอยู่ตามริมแม่น้ำและลำคลองสายต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่จำนวนมาก อาทิเช่น คลองบางกอกน้อย คลองมอญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคลองบางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวงซึ่งเป็นชุมชนชาวไทยที่หนาแน่นของฝั่งธนบุรี ทั้งนี้เพราะอยู่ใกล้กับบริเวณพระราชวังของพระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งอยู่ปากคลองบางหลวงนั่นเอง ผู้คนที่อยู่ในบริเวณคลองบางหลวงนี้ได้แบ่งเป็น 2 พวก¹ คือ

- 1) พวกที่อยู่ริมคลองบางหลวงทั้ง 2 ฟาก เจ้าของบ้านมักจะเป็นบรรดาขุนนาง แต่ก็มีสวนผลไม้อยู่หลังบ้านเป็นอาชีพรองด้วย
- 2) พวกที่มีบ้านอยู่หลังบ้านริมคลองลึกเข้าไป พวกนี้เป็นชาวสวนแท้ คือเป็นพ่อค้าแม่ค้าขายของสวน แทบจะไม่มีขุนนางเลย

¹กาญจนาคพันธ์, เมื่อวานนี้ เล่ม 3 (กรุงเทพมหานคร : เรื่องศิลป์, 2519), หน้า 50.

บริเวณชุมชนชาวไทยทางฝั่งธนบุรีนี้ยังคงมีอยู่ตลอดมา แม้ในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังมีวังเจ้านายที่สร้างขึ้นทางฝั่งธนบุรี
เช่น พระราชวังนันทอุทยาน และวังของกรมหลวงวงศาธิราชสนิท¹ เป็นต้น²

¹ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหลวงวงศา-
ธิราชสนิทได้ทรงกำกับราชการมหาดไทยว่าการพระคลังสินค้า และต่อมาได้ทรง
รับตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ทรงเป็นเจ้านายที่มีความสำคัญและมี
บทบาทในการเมืองเวลานั้นพระองค์หนึ่ง สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2413 อันรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครอบงำละเอียดยกใน รัชกาลสุทธิสงคราม,
"พระประวัติและงานของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท",
อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเกษ สนิทวงศ์ (กรุงเทพมหานคร :
ม.ป.ท., 2518), หน้า 3 - 10.

²ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคนอื่น ๆ, พระราชวังและวังใน
กรุงเทพฯ (กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เนื่องใน
โอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี, 2525), หน้า 184,
302.

สกุลขุนนาค¹ ซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ก็ยังคงอยู่ทางฝั่งธนบุรี โดยมีถิ่นฐานอยู่แถบวัด
บุปผาราม เสียบริมแม่น้ำเจ้าพระยาไปจนถึงแถบคลองสาน² จึงเห็นได้ว่าริม
แม่น้ำฝั่งธนบุรีตลอดจนริมคลองสำคัญ เช่น คลองบางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวง
ได้เป็นเขตชุมชนแห่งหนึ่งของชาวไทยมาตั้งแต่ดั้งเดิม ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น บริเวณ
นี้ก็ยังคงเป็นชุมชนชาวไทยแหล่งใหญ่แห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ แม้แต่เจ้านายและ
ขุนนางสำคัญในเวลานั้นก็ยังคงมีถิ่นฐานอยู่ทางฝั่งธนบุรี มีชื่ออยู่ทางฝั่งพระนคร
เสียทั้งหมด

¹นับตั้งแต่ตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ใน พ.ศ. 2325 มาจนถึง พ.ศ. 2416
นั้น เสนาบดีตระกูลขุนนาคมีบทบาทสำคัญในการปกครองเหนือเสนาบดีตระกูลอื่น ๆ
โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงต้น
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในช่วงนี้ตำแหน่งเสนาบดีสำคัญ ๆ
จะอยู่ในตระกูลขุนนาคมาโดยตลอด ปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนอำนาจของตระกูลนี้มี
หลายประการ อาทิเช่น การมีความเกี่ยวข้องกับสายโลหิตใกล้ชิดกับราชวงศ์
จักรี การรับราชการต่อเนื่องในตำแหน่งสำคัญ ๆ อย่างมั่นคง ความมั่งคั่งใน
ทรัพย์สินสมบัติ รวมทั้งมีความผูกพันทางการสมรสกับเสนาบดีอื่น ๆ ที่สำคัญในขณะนั้น
ด้วยเป็นต้น ดูรายละเอียดใน ปิยนาด นิโครธา "บทบาทของเสนาบดีแห่ง
ตระกูลขุนนาคในการปกครองประเทศสยาม ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2416)" (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต แผนกวิชาภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ ปณิธิวิทยาสัย จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย, 2514).

²เสฐียรโกเศศ, ฟื้นความหลัง เล่ม 1 (พระนคร : ศึกษิตสยาม,
2513), หน้า 116 - 117.

2. บริเวณฝั่งพระนครตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยา - คลองคูเมือง¹

บริเวณนี้เป็นชุมชนแห่งแรกที่ตั้งขึ้นภายหลังการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ สถานที่สำคัญในบริเวณนี้ประกอบด้วย พระบรมมหาราชวัง พระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) สถานที่ราชการ และวัดวาอาราม บริเวณริมคลองคูเมืองทั้ง 2 ฝั่ง และริมฝั่งแม่น้ำตอนใต้พระบรมมหาราชวัง (แถบท่าเตียน) มีวังเจ้านายและบ้านขุนนางเรียงรายกันไปโดยตลอด² บริเวณนี้จึงเป็นชุมชนชาวไทยที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ โดยจะประกอบด้วยเจ้านายและขุนนางเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจาก ประการแรก บริเวณนี้อยู่ใกล้กับพระบรมมหาราชวังมากที่สุด คืออยู่ทางตะวันออกและทางใต้ ทางทิศเหนือของพระบรมมหาราชวังก็ไม่สามารถเป็นที่อยู่อาศัยได้ เพราะเป็นที่ตั้งพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) และห้องสนามหลวง ฉะนั้นบริเวณทางตะวันออกของพระบรมมหาราชวังเรียงรายไปตามคลองคูเมืองทั้ง 2 ฝาก และทางใต้ของพระบรมมหาราชวังแถบท่าเตียนจึงเป็นทำเลที่เหมาะสมสำหรับวังเจ้านายและบ้านเรือนของข้าราชการ ประการที่ 2 บริเวณนี้อยู่ติดริมแม่น้ำและคลองซึ่งขณะนั้นเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญที่สุดของกรุงเทพฯ จึงนับว่าเป็นทำเลที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเป็นอันมาก

นอกจากนี้บริเวณท่าเตียนและปากคลองตลาด ยังเป็นตลาดท้องถิ่นที่สำคัญที่พวกพ่อค้าแม่ค้าชาวสวน จากทางฝั่งธนบุรีจะนำผลผลิตของตนมาแลกเปลี่ยนซื้อขายกันเป็นประจำ³ ทั้งนี้ถ้าพิจารณาจากแผนที่จะเห็นได้ว่าบริเวณท่าเตียนและปากคลองตลาดนี้อยู่ตรงข้ามกับปากคลองบางหลวงทางฝั่งธนบุรีพอดี จึงทำให้เกิด

¹ ปัจจุบันนี้เป็นที่รู้จักกันในนามคลองหลอด.

² อ้างจาก แผนที่กรุงเทพฯ พระมหานคร สยาม ร.ศ. 121 ของ ออฟฟิศท้องถิ่นพิมพ์กรมแผนที่ กรุงเทพฯ.

³ กาญจนาคพันธ์, กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน (กรุงเทพฯมหานคร : เรื่องศิลป์, 2524), หน้า 281.

ตลาดใหญ่บริเวณนี้ ร้านค้าแถบท่าเตียนนี้ส่วนมากเป็นคนไทยขายพวกของสวนที่รับมาจากชาวสวนอีกที่หนึ่ง¹

อาจกล่าวได้ว่าบริเวณระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยา จนถึงคลองคูเมืองนี้เป็นชุมชนของชาวไทยแทบทั้งหมด โดยมีทั้งวังเจ้านาย บ้านเรือนของขุนนางและประชาชนทั่วไปที่ประกอบอาชีพทางการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ

3. บริเวณตั้งแต่คลองคูเมือง-คลองรอบกรุง² บริเวณนี้มีชุมชนชาวไทยที่ค่อนข้างเห็นได้ชัดอีกแห่งหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงระหว่างคลองคูเมืองและคลองรอบกรุงทางตอนเหนือ ซึ่งได้แก่บริเวณบางลำภูลงมาจนกระทั่งถึงถนนบำรุงเมือง แถบบางลำภูนั้นส่วนมากจะเป็นดินที่อยู่ของชาวไทย จะมีแขกปนอยู่บ้างในบริเวณที่เรียกว่าตรอกสุเหร่าและถนนตानीในปัจจุบันนี้ บริเวณนี้เป็นตลาดที่มีชื่อเสียงของชาวไทยอีกแห่งหนึ่งด้วย โดยมีชาวสวนนำสินค้ามาขายเช่นเดียวกับตลาดท่าเตียน แต่ชาวสวนที่มาค้าขายในบริเวณนี้มักจะเป็นชาวสวนจากคลองบางกอกน้อย³ ทั้งนี้ถ้าดูจากแผนที่ก็จะเห็นว่าปากคลองบางกอกน้อยนั้นอยู่เยื้องกับบริเวณย่านบางลำภู เช่นเดียวกับที่ปากคลองบางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวงอยู่ใกล้เคียงกับแถบท่าเตียนนั่นเอง ดังนั้นจึงเป็นการสะดวกต่อชาวสวนในคลองบางกอกน้อยที่จะนำผลิตผลของตนมาจำหน่าย ณ ที่แห่งนี้ ใต้จากบริเวณบางลำภูลงมาจะเป็นที่อยู่อาศัยของชาวไทยเป็นส่วนมากจนกระทั่งถึงบริเวณถนนบำรุงเมือง

¹ กัญจนาคพันธ์, กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน, หน้า 175.

² คลองรอบกรุงนี้อาจเรียกว่า คลองบางลำภู (ทางปากคลองตันเหนือ) หรือ คลองโองอ่าง (ทางปากคลองค่านใต้) ก็ได้.

³ ชุนวิจิตรมาตรา, 80 ปีในชีวิตข้าพเจ้า, หน้า 160.

ชาวไทยในแถบนี้มักจะตั้งบ้านเรือนอยู่ตามถนนตะนาว แพร่งนรา¹ แพร่งภูธร² แพร่งสรรพศาสตร์³ เป็นต้น ตามริมถนนส่วนมากจะเป็นวังเจ้านายหรือบ้านของบรรดาขุนนางซึ่งมีขนาดใหญ่โตและสวยงาม บางตอนอาจจะเป็นตึกแถวก็มี ส่วนตามในตรอกซอยนั้นมักจะเป็นเรือนแถวให้เช่าหรือบ้านเล็กเรือนน้อยของผู้ที่ฐานะไม่ดีเท่าใดนัก⁴

4. บริเวณกรุงเทพฯ ทางตอนเหนือ บริเวณนี้ได้แก่ตั้งแต่ปากคลองบางลำภูขึ้นไปทางแถบบางขุนพรหม เทเวศร์ เลียบตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาจนกระทั่งถึงบริเวณแถบสามเสนและคูสิต ซึ่งเป็นบริเวณชุมชนแห่งใหม่ที่เกิดขึ้นในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว บริเวณนี้เป็นชุมชนไม่ค่อยหนาแน่นนัก มีทั้งวังเจ้านาย บ้านข้าราชการ ตลอดจนบ้านเล็กเรือนน้อยของประชาชนทั่วไป⁵ การที่บริเวณนี้เป็นชุมชนที่ไม่ค่อยหนาแน่นมากนักเนื่องจากเป็นชุมชนที่เพิ่งขยายออกมาใหม่ สังกัดได้จากวังเจ้านายต่าง ๆ ตั้งแต่เหนือปากคลองบางลำภูขึ้นมาทางบางขุนพรหม เทเวศร์ และเรียงรายไปตาม 2 ปากคลองผดุงกรุงเกษมบริเวณใกล้ปากคลองค่านเทื่อนั้นจะเป็นวังของพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สร้างใหม่แทบทั้งสิ้น เช่น วังบางขุนพรหมของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต วังกรมพระจันทบุรีนฤนาถปากคลองผดุงกรุงเกษม และวังกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (ปัจจุบันคือวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา วิทยาเขตเทเวศร์) เป็นต้น ขณะที่วังเจ้านายในระหว่างรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกถึงรัชกาล

¹ บริเวณวังกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์.

² บริเวณวังกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์.

³ บริเวณวังกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ.

⁴ กาญจนาคพันธ์, กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน, หน้า 16 - 28.

⁵ ชุนวิจิตรมาตรา, 80 ปีในชีวิตข้าพเจ้า, หน้า 2 - 4.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนมากจะอยู่ในเขตกำแพงพระนคร¹ จึงนับได้ว่าบริเวณนี้เป็นชุมชนที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ ผู้คนจากภายในเขตตัวเมืองเดิม เพิ่งเริ่มทยอยมาตั้งหลักแหล่งตามการขยายตัวของวังต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสร้างพระราชวังดุสิต ทำให้ชุมชนชาวไทยขยายตัวไปในบริเวณสามเสนและดุสิตมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งส่วนมากจะเป็นพวกขุนนางข้าราชการแทบทั้งสิ้น จนกระทั่งชาวตะวันตกที่อยู่ในกรุงเทพฯ ขณะนั้นเรียกบริเวณนี้ว่า "aristocratic suburb"²

นอกจากจุดใหญ่ ๆ ทั้ง 4 จุดที่กล่าวมาแล้ว กรุงเทพฯ ทางฝั่งพระนคร ก็ยังมีชาวไทยกระจัดกระจายอยู่อีกภายในเขตกำแพงพระนครทางตอนใต้ คือแถบถนนบำรุงเมือง ฝั่งนคร เป็นต้น แต่บริเวณแถบนี้ก็ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นชุมชนชาวไทยที่เห็นได้ชัดเจน ทั้งนี้เนื่องจากบริเวณดังกล่าวถือว่าเป็นย่านการค้าสำคัญภายในกำแพงพระนคร ผู้ที่ประกอบการค้าขายมีหลายชาติหลายภาษา³ เช่น ชาวจีน ตะวันตก และแขก เป็นต้น ตามริมถนนจะเป็นตึกแถวเพื่อทำการค้าขาย คนไทยที่อยู่ในบริเวณแถบนี้จึงมักจะอยู่ตามถนนที่แยกออกไปจากถนนสายใหญ่ที่เป็นเส้นทางการค้า⁴

¹ดูรายละเอียดเรื่องวังใดใน ม.ร.ว. แฉ่งน้อย สักคีศรี และคนอื่น ๆ, พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ.

² Arnold Wright, "Bangkok...", p. 242.

³ เทพชู หับทอง และคนอื่น ๆ, กรุงรัตนโกสินทร์เมื่อ 200 ปี (กรุงเทพฯ นคร : เทพพิทักษ์การพิมพ์, 2524), หน้า 72.

⁴ ขุนวิจิตรมาตรา, 80 ปีในชีวิตข้าพเจ้า, หน้า 30 - 31.

การก่อตัวของชุมชนชาวจีน

ชาวจีนจะเริ่มเดินทางเข้ามาในเมืองไทยตั้งแต่สมัยใดนั้นไม่ปรากฏแน่ชัด แต่มีปรากฏหลักฐานว่าพ่อค้าชาวจีนได้เข้ามาค้าขายยังท่าจอดเรือหลายแห่งบริเวณอ่าวไทยก่อนที่ชาวไทยจะตั้งตัวเป็นปึกแผ่นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และคาบสมุทรมลายูในพุทธศตวรรษที่ 18 ในสมัยสุโขทัยนั้นก็ปรากฏมีพ่อค้าชาวจีนเข้ามาค้าขายในบริเวณอ่าวไทยแถบเมืองชุมพร สุราษฎร์ธานี และนครศรีธรรมราช เป็นต้น โดยนำสินค้าจากจีนมรทุกเรือสำเภามาเข้ามาในฤดูลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ และซื้อสินค้าจากชาวพื้นเมืองกลับไปขายในประเทศจีนในฤดูลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้¹

ครั้นถึงสมัยอยุธยา การติดต่อค้าขายระหว่างไทยและจีนมีมากขึ้น ในระยะแรก ๆ พ่อค้าจีนจะเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ชั่วคราว แต่ต่อมาพวกนี้ได้รับผลประโยชน์ทางการค้ามากขึ้น รวมทั้งได้รับอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ตลอดจนขุนนางไทยเป็นอันมาก ทั้งนี้เพราะทางการไทยต้องการจะจัดเรือสำเภาล่วงไปค้าขายยังต่างแดนด้วย ในสมัยพระเจ้าปราสาททองจึงได้มีการตั้งกรมพระคลังสินค้าเพื่อจัดการเรื่องนี้ และรับบรรดาชาวจีนผู้ชำนาญทางการค้าเข้ามาเป็นเจ้าพนักงานในหน่วยงานใหม่ กิจการค้าสำเภาของไทยจึงได้เจริญรุ่งเรืองขึ้น จนกล่าวได้ว่าในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 กรุงศรีอยุธยาเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงใต้ ทางการไทยต้องการให้ชาวจีนเข้ามาช่วยในกิจการค้ากับต่างประเทศนี้ ทำให้ชาวจีนได้รับผลประโยชน์คือ ชาวจีนมิได้มีฐานะเป็นชาวต่างด้าวรวมทั้งมิได้รับการกีดกันและชักขวางในการค้าขายของตน คนเหล่านี้จึงได้รับสิทธิพิเศษต่างไปจากคนต่างด้าวกลุ่มอื่น จนเรียกได้ว่ามีฐานะไม่แตกต่างไปจากชาวไทย

¹ พลกุล อังกินันท์, "บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร, 2514), หน้า 7 - 8.

ในตอนนี้ชาวจีนเป็นจำนวนมากจึงได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยารวมทั้งได้
สตรีไทยเป็นภรรยาเสียเป็นจำนวนมาก โดยทางการไทยได้ตั้งชาวจีนที่มีชื่อเสียง
และเป็นที่นับถือเชื้อสายในหมู่ชาวจีนโดยทั่วไปเป็นผู้ควบคุมดูแลชาวจีน ในยศและ
บรรดาศักดิ์เป็นขุนนางไทย สังกัดอยู่ในกรมท่าซ้ายซึ่งทำหน้าที่ควบคุมดูแลชาวจีน
ชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเป็นนอกจากจะเป็นพ่อค้าแล้ว บางคนยังเข้ารับ
ราชการเป็นขุนนางไทย แพทย์ ศิลปิน ตลอดจนประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรม
เช่น ทำสวน ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ รวมทั้งเป็นกรรมกรรับจ้างในกิจการต่าง ๆ
เป็นต้น¹

ถึงแม้ว่ากรุงศรีอยุธยาจะถูกพม่าตีแตกใน พ.ศ. 2310 และมีการย้าย
ราชธานีมาอยู่ ณ ที่แห่งใหม่ คือกรุงธนบุรีก็ตาม แต่ราชธานีแห่งใหม่นี้ก็ยังประกอบ
ไปด้วยชาวจีนเป็นจำนวนมากอีกเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากในกองทัพที่พระเจ้ากรุงธน-
บุรีทรงกู้เอกราชคืนจากพม่านั้น พระองค์ทรงได้รับความร่วมมือและช่วยเหลือจาก
ชาวจีนเป็นจำนวนมาก อีกทั้งพระองค์เองทรงมีเชื้อสายจีนทางพระบิดาค้วย²
ดังนั้นชาวจีนจึงได้ติดตามพระองค์เข้ามาตั้งถิ่นฐานในราชธานีแห่งใหม่ สมัยกรุง
ธนบุรีนี้ชาวจีนได้รับความเอาใจใส่รวมทั้งได้รับความไว้วางใจจากทางการไทย
เป็นพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจีนแต้จิ๋ว จนกระทั่งมีผู้กล่าวว่าคนเหล่านี้มีฐานะ
เป็น "จีนหลวง" เพราะพระเจ้ากรุงธนบุรีเองก็ทรงมีเชื้อสายแต้จิ๋วเช่นกัน³

¹ พลภู อังกินันท์, "บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาท-
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", หน้า 9 - 12.

² ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65 พงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ
(เจิม) (พระนคร : พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสฤษดิ์สาราลักษณ์
(เปรม ลางคุณเสน), 2506), หน้า 312 - 313.

³ William G. Skinner, Chinese Society in Thailand : An
Analytical History (New York : Cornell University Press,
1957), p. 21.

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นต้นมา ได้ปรากฏมีชาวจีนปะปนกับชาวไทยอยู่ในกรุงเทพฯ มาโดยตลอด ในสมัยนั้นบทบาทและฐานะของชาวจีนก็คล้ายคลึงกับสมัยอยุธยา คือ ทางการค้าไทยต้องการให้ชาวจีนเข้ามามีส่วนร่วมช่วยในด้านเศรษฐกิจของประเทศ โดยมีสิทธิพิเศษผิดไปจากชาวต่างชาติอื่น ๆ เป็นการตอบแทน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชาวจีนอพยพเข้ามาในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางกิจการต่าง ๆ มากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา¹ ในระยะนี้ชาวจีนได้เข้ามาเป็นระลอกใหญ่ซึ่งเห็นได้ชัดเจนอีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้ก็ด้วยมีปัจจัยต่าง ๆ หลายประการที่สนับสนุนการเข้ามาตั้งชุมชนของชาวจีนในกรุงเทพฯ ในระยะนี้ ฉะนั้นชุมชนชาวจีนที่ได้เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งกำลังจะมีความผสมกลมกลืนกับชาวไทยไปนั้น จึงได้รักษาความเป็นชุมชนชาวจีนไว้ได้ต่อไป เนื่องจากการเข้ามาของชาวจีนในระลอกใหม่นี้เอง

ปัจจัยที่มีผลต่อการขยายตัวของชุมชน

ภายหลังจากที่ไทยทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 เป็นต้นมานั้น เมืองไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้นหลายประการ ซึ่งกระตุ้นให้ชาวจีนเดินทางเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์เป็นจำนวนมาก ประกอบกับในเวลาใกล้เคียงกันนี้ได้มีปัจจัยทางเมืองจีนที่ผลักดันให้ชาวจีนออกนอกประเทศอีกด้วย จึงปรากฏว่าชาวจีนได้เข้ามาในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของกิจการต่าง ๆ เป็นอย่างมากในช่วงนี้ จนกระทั่งสามารถเห็นถึงความเป็นชุมชนชาวจีนในกรุงเทพฯ ได้อย่างชัดเจน ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อการขยายตัวของชุมชนชาวจีนในช่วงระยะนี้สามารถแบ่งประเด็นใหญ่ ๆ ได้ดังนี้ คือ

¹ พลกุล อังกนิพนธ์, "บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", หน้า 14 - 16.

1. ปัจจัยที่ผลักดันให้ชาวจีนออกนอกประเทศ ปัจจัยในประการนี้มีปัจจัยทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ในทางการเมืองนั้นปรากฏว่าการเมืองในประเทศจีนในช่วงนี้มีความวุ่นวายเป็นอย่างมาก มีทั้งการแย่งชิงอำนาจระหว่างชาวจีนด้วยกันเอง รวมทั้งมีการรุกรานจากประเทศตะวันตกด้วย ประชาชนต้องได้รับความเดือดร้อนจากการสู้รบตลอดจนการกบฏต่าง ๆ ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองกวางตุ้งทางใต้ของประเทศจีน บริเวณดังกล่าวนี้จึงขาดความสงบสุขและประชาชนต้องอพยพหนีภัยจากดินแดนแห่งความสับสนวุ่นวายนี้¹ นอกจากประชาชนจะเดือดร้อนจากความวุ่นวายนี้แล้ว บรรดาผู้แพ้ในการสู้รบหรือการกบฏแต่ละครั้งซึ่งมีเป็นจำนวนมากต่างก็ต้องหาที่ลี้ภัยแห่งใหม่นอกประเทศจีนด้วย ดังตัวอย่างในคราวเกิดกบฏไค่เผ็ง ระหว่าง พ.ศ. 2391 - 2408 นั้น บรรดาผู้แพ้จำเป็นต้องอพยพออกนอกประเทศเป็นจำนวนนับพัน ๆ คน² อนึ่ง ในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันนี้ทางรัฐบาลจีนได้ทำสนธิสัญญามักกิงกับประเทศตะวันตกใน พ.ศ. 2403 สนธิสัญญานี้ได้มีผลต่อการอพยพของชาวจีนด้วย เพราะได้ยกเลิกคำสั่งที่ห้ามชาวจีนเดินทางออกนอกประเทศอันมีมาแต่เดิม³ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าในเหตุการณ์แห่งความวุ่นวายทางการเมืองต่าง ๆ ทางตอนใต้ของประเทศจีนในเวลานั้น รวมทั้งการยกเลิกคำสั่งห้ามออกนอกประเทศของชาวจีนได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ชาวจีนอพยพออกไปหาที่อยู่ใหม่ในดินแดนอื่นซึ่งมีความสงบสุขกว่าเดิม

¹Louis Mitchison, The Oversea Chinese (London : The Badly Head Ltd., 1961), p. 16.

²Ch'en Su-Ching, China and Southeastern Asia (Chungking and New York : China Institute of Pacific Relations, 1945), p. 6 อ้างจาก William G. Skinner, Chinese Society in Thailand, p. 21.

³William G. Skinner, Chinese Society in Thailand, p. 32.

ในค่านับปัจจัยทางเศรษฐกิจก็เกิดผลต่อการอพยพออกนอกประเทศของชาวจีนด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ในเวลานั้นได้เกิดความอคอยากของบรรดาพลเมืองโดยมีผลมาจากภัยธรรมชาติ ภัยจากการสู้รบ ตลอดจนจิตใจผู้ร้าย ทำให้พืชผลเสียหายเป็นอันมาก ไม่พอเลี้ยงดูประชากรซึ่งกำลังเพิ่มจำนวนอย่างรวดเร็วในภาคใต้ของจีน¹ การเพิ่มจำนวนประชากรในภาคใต้ของจีนนั้นเป็นผลมาจากเมื่อจีนเริ่มมีการติดต่อกับประเทศตะวันตก ก็ได้เปิดเมืองท่าในบริเวณภาคใต้ก่อน สินค้าออกที่ชาวตะวันตกต้องการคือ มันทะเทศและถั่วที่สามารถปลูกได้ดีในบริเวณแถบนี้ ซึ่งแต่เดิมมาไม่ได้ใช้ประโยชน์เท่าใดนักเพราะไม่เหมาะแก่การปลูกข้าวซึ่งเป็นผลผลิตหลักของประเทศ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้ประชาชนอพยพเข้ามาสู่ภาคใต้ของจีนเป็นจำนวนมาก² อย่างไรก็ตามการที่บริเวณนี้มีพื้นที่เหมาะแก่การปลูกมันเทศและถั่วแต่ไม่เหมาะแก่การปลูกข้าวนี้ก็ส่งผลต่อประชากรในแถบนี้เช่นกัน เพราะทำให้มีข้าวไม่พอเลี้ยงประชากรที่หลังไหลเข้ามาสู่ภาคใต้ของประเทศ เมื่อประกอบกับผลผลิตบางส่วนต้องเสียหายจากภัยทางธรรมชาติและเกิดการสู้รบกันอยู่บ่อยครั้งในบริเวณนี้ จึงทำให้เกิดภาวะความอคอยากและขาดแคลนอาหารขึ้น ประชากรจึงต้องการแสวงหาที่อยู่ใหม่ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์กว่าเดิม

ลักษณะทางการ เมืองและ เศรษฐกิจดังกล่าวนี้ได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ชาวจีนที่ประสบกับความเดือดร้อนพากันเดินทางออกไปหาที่ทำกินแห่งใหม่ ประกอบกับในเวลานั้นมีความก้าวหน้าทางด้านคมนาคมระหว่างประเทศจีนและดินแดนต่าง ๆ ภายนอกมากขึ้น ค่าโดยสารก็ถูกลงกว่าเดิม ความปลอดภัยในการเดินทางมีมากขึ้น รวมทั้งดินแดนต่าง ๆ นอกประเทศจีนที่กำลังต้องการแรงงาน

¹ ประเสริฐ โอสถาพันธ์ และ นรา รัตนรุจ, "ชาวจีนในเมืองไทย" ใน ชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2522), หน้า 22.

² William G. Skinner, Chinese Society in Thailand, p. 29 - 30.

ชาวจีนนั้นได้มีกิจการใหม่เกิดขึ้น คือชาวจีนที่เข้าไปอยู่ก่อนได้ตั้งตัวเป็นคนกลางในการรับเอากรรมกรจีนเข้ามาในดินแดนใหม่นี้ แม้กระทั่งผู้ที่ไม่มีทุนรอนก็สามารถเดินทางออกไปหาที่ทำกินแห่งใหม่นอกประเทศจีนได้¹ สำหรับการเดินทางเข้ามาเมืองไทยนั้นปรากฏว่าในทศวรรษที่ 2400 ได้เริ่มมีการเดินเรือประจําระหว่างฮ่องกงและท่าเรือสำคัญทางใต้ของจีน 3 แห่งคือ กวางตุ้ง ชัวเถา และเอ๋หมิง ซึ่งก็หมายความว่าชาวจีนทางใต้สามารถเดินทางมายังฮ่องกงได้ จากฮ่องกงก็มีเรือต่อมาถึงสิงคโปร์และปีนัง ในระยะนี้ชาวจีนที่เดินทางมากรุงเทพฯ จึงเดินทางมายังสิงคโปร์ก่อนแล้วจึงต่อเข้ามากรุงเทพฯ อีกทีหนึ่ง ในระยะต่อมาชาวจีนก็สามารถเดินทางจากจีนมาถึงกรุงเทพฯ ได้โดยตรงโดยไม่ต้องอ้อมไปสิงคโปร์ก่อน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจาก พ.ศ. 2425 เป็นต้นมา ได้มีบริษัท Bangkok Passenger Steamer Company ของอังกฤษเดินเรือรับส่งผู้โดยสารระหว่างกรุงเทพฯ และชัวเถา โดยตรงเฉลี่ยแล้วอาทิตย์ละ 1 ครั้ง ทำให้การเดินทางสะดวกมากขึ้น² จึงปรากฏว่าในช่วงนี้มีชาวจีนเดินทางเข้ามาในกรุงเทพฯ โดยเฉลี่ยปีละถึง 1 หมื่นคน³

2. ปัจจัยภายในของไทย ปัจจัยในเรื่องนี้มีหลายประการด้วยกัน ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นประโยชน์ต่อชาวจีนที่อพยพเข้ามาเป็นอันมาก ในด้านสภาพทางการเมืองนั้นก็ปรากฏว่าขณะที่ประเทศจีนกำลังมีความวุ่นวายจากสงครามกลางเมืองและการรุกรานจากประเทศตะวันตกนั้น ทางเมืองไทยกำลังเข้าสู่ภาวะแห่งความสงบสุขมากขึ้น การสงครามกับพม่าที่เคยยืดเยื้อมาเป็นเวลานานก็ยุติลงเมื่ออังกฤษเข้าไปยึดครองพม่า ส่วนความขัดแย้งที่ไทยมีกับญวนและเขมรนั้นก็สงบลงเมื่อฝรั่งเศสเข้าไปแทรกแซงกิจการในอินโดจีน ดังนั้นสภาพทางการเมืองของไทยจึงมีความสงบกว่าดินแดนต่าง ๆ ที่อยู่รายรอบ ชาวจีนเป็นจำนวนมาก

¹ William G. Skinner, Chinese Society in Thailand, p. 32.

² นอกจากกรณีนี้แล้วเรือสินค้าหลวงของไทยที่ไปค้าขายยังเมืองจีนยังได้รับชาวจีนกลับเข้ามาด้วย อย่างไรก็ตามวิธีนี้อาจจะมีไม่มากนักหลัง พ.ศ. 2398 เพราะในเวลาที่มีการค้าระหว่างไทยและเมืองจีนได้ขยับเขยื้อนกว่าแต่ก่อน.

³ William G. Skinner, Chinese Society in Thailand, p. 43-44.

ที่หนีภัยจากการสงครามจึงได้เข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองไทย¹

ในค่านเศรษฐกิจนั้นก็นับว่ามีส่วนเชื่อมต่อการเดินทางเข้ามาของชาวจีนเป็นอันมาก ภายหลังจากที่ไทยทำสนธิสัญญาเบาริ่งใน พ.ศ. 2398 แล้ว สภาพเศรษฐกิจในเมืองไทยได้มีความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม มีการยกเลิกการค้าผูกขาดโดยพระคลังสินค้าและเปิดโอกาสให้มีการค้าอย่างเสรีมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้ากับต่างประเทศ ขณะเดียวกันทางเมืองไทยก็ขาดแคลนผู้ประกอบการค้าที่จะเป็นคนกลางระหว่างผู้ผลิตและผู้ต้องการซื้อสินค้าซึ่งส่วนมากเป็นพ่อค้าชาวตะวันตก ชาวจีนจึงถือโอกาสนี้เข้ามามีบทบาทในการค้าที่ขยายตัวมากขึ้นกว่าเดิม โดยปรากฏว่าชาวจีนได้เข้ามาทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางซื้อสินค้าจากชาวไทยไปขายแก่ชาวตะวันตก ขณะเดียวกันก็เป็นพ่อค้าปลีกที่นำสินค้าจากต่างประเทศมาจำหน่ายแก่ประชาชนชาวไทยโดยทั่วไปด้วย² นอกจากชาวจีนจะเข้ามาทำการค้าแล้วยังปรากฏว่าตลาดแรงงานในเมืองไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรุงเทพฯ ได้เปิดกว้างแก่ชาวจีนเป็นอย่างมาก ตั้งแต่ดั้งเดิมมานั้นทางการไทยเคยใช้บรรดาไพร่ในงานโยธาต่าง ๆ แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นต้นมาก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องนี้ ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นได้ชัดเจนคือการชุกคลอง การเกณฑ์แรงงานไพร่ที่เคยใช้มาแต่เดิมนั้นมีผลเสียเพราะแรงงานเกณฑ์ขาดประสิทธิภาพ รวมทั้งขาดความกระตือรือร้นในการทำงานเพราะขาดสิ่งจูงใจเนื่องด้วยไม่ได้รับผลประโยชน์ตอบแทนจากงานที่ตน

¹ William G. Skinner, Chinese Society in Thailand, p. 30.

² James C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850 - 1970 (California : Stanford University Press, 1971), p. 37.

ท่า¹ ทางกรไทยจึงเปลี่ยนมาจ้างแรงงานชาวจีนซึ่งมีคุณภาพ มีความขยันขันแข็ง
อดทนและตั้งใจทำงานอย่างจริงจังเพื่อจะได้รับผลประโยชน์จากค่าจ้างตอบแทน
ซึ่งแตกต่างไปจากแรงงานชาวไทย² ดังนั้นทางการไทยจึงหันไปจ้างชาวจีนเข้า
มาเป็นแรงงานชุกคลองตลอดจนการทำงานโยธาอื่น ๆ ครั้นถึงรัชสมัยพระบาท-
สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เจ้าอยู่หัว ประเทศไทยได้มีการปรับปรุงประเทศตามแบบ
ตะวันตก มีการก่อสร้างสถานที่ต่าง ๆ ตลอดจนเส้นทางคมนาคมเป็นจำนวนมาก
ทำให้มีความต้องการแรงงานเพิ่มขึ้นอีก จึงเปิดโอกาสให้ชาวจีนเข้ามาใช้แรงงาน
รับจ้างในกิจการเหล่านี้ดังที่เคยเป็นมาแล้วตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จเจ้าพระยา-
เลิศหล้านภาลัย ภายใต้นี้จึงปรากฏมีชาวจีนเดินทางเข้ามาในเมืองไทยเป็น
ระลอกใหญ่อีกครั้งหนึ่งในช่วงนี้

ปัจจัยทางค่านิยมนั้นก็มีส่วนส่งเสริมให้ชาวจีนเข้ามาค้าขายเช่นกัน
ทั้งนี้เนื่องจากคั้งที่ได้กล่าวแล้วว่ารัฐบาลไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมานั้นมิได้ถือ
ว่าชาวจีนเป็นชาวต่างชาติ ชาวจีนที่อาศัยอยู่ในเมืองไทยสามารถมีสิทธิต่าง ๆ
ไม่แตกต่างไปจากชาวไทยและไม่ปรากฏมีการรังเกียจเคียดแค้นหรือกีดกันชาวจีน
ในเมืองไทยแต่อย่างใด ในสมัยรัตนโกสินทร์ทางการไทยก็ยังคงใช้นโยบายนี้
อยู่เช่นเดิม³ นอกจากนี้ชาวไทยและชาวจีนยังมีความคล้ายคลึงกันในทางค่าน

¹ ปิยนาด มุขนาค และคนอื่น ๆ, คลองในกรุงเทพฯ : ความเป็นมา
การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325 -
2525) (กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525),
หน้า 52 - 53. (ฉบับร่าง)

² มัลลิกา เรื่องระพี, "บทบาทชาวจีนในค่านเศรษฐกิจ สังคม และศิลป-
กรรมไทยในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์" (วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบริหารธุรกิจ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2518), หน้า 68.

³ พลกุล อังกินันท์, "บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาท-
สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก", หน้า 17.

แนวความคิดตลอดจนความเป็นอยู่อย่างประการ อาทิเช่น นับถือศาสนาพุทธ มีข้าว และปลาเป็นอาหารหลัก เป็นต้น ฉะนั้นจึงเป็นกรง่ายต่อชาวจีนที่จะเข้ามาใช้ชีวิตร่วมกับชาวไทยซึ่งมีความคล้ายคลึงกันในลักษณะนี้โดยไม่จำเป็นต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมมากนัก¹

ด้วยปัจจัยที่ผลักดันให้ชาวจีนออกจากถิ่นเดิมของตน และปัจจัยที่เป็นเหตุจูงใจจากเมืองไทยนี้จึงทำให้ชาวจีนหลังไหลอพยพเข้ามาเมืองไทยมากขึ้น ส่วนมากได้เข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นท่าเรือเมล็ดที่เข้ามาติดต่อ อีกทั้งผลประโยชน์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุจูงใจให้ชาวจีนเข้ามานั้นจะอยู่ในกรุงเทพฯ เป็นส่วนใหญ่ เช่น มีการก่อสร้างสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งต้องการแรงงาน เป็นศูนย์กลางการค้าที่ชาวจีนจะสามารถแสวงหาผลประโยชน์ได้ เป็นต้น ดังนั้นชาวจีนในกรุงเทพฯ จึงได้ทวีจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ และมีการตั้งถิ่นฐานชุมชนของตนอาศัยอยู่ตามบริเวณต่าง ๆ ซึ่งนับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมกรุงเทพฯ ในเวลาต่อมา

กลุ่มชาวจีนที่เข้ามาในกรุงเทพฯ

เนื่องจากปัจจัยต่าง ๆ ที่สนับสนุนให้ชาวจีนเดินทางออกนอกประเทศนั้นเกิดขึ้นในภาคใต้ของจีนเป็นสำคัญ ดังนั้นกลุ่มชนที่อพยพออกจากประเทศจีนส่วนมากจึงมาจากทางภาคใต้ ชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ นั้นก็มาจากภาคใต้ของประเทศจีนเช่นกัน โดยประกอบด้วยกลุ่มภาษาใหญ่ ๆ 5 กลุ่ม คือ²

¹William G. Skinner, Chinese Society in Thailand, p. 29.

²William G. Skinner, Leadership and Power in the Chinese Community of Thailand (New York : Cornell University Press, 1958), p. 4.

- กวางตุ้ง มาจากกวางตุ้งตอนกลาง
ฮกเกี้ยน มาจากฟูเกี้ยนตอนใต้
แต้จิ๋ว มาจากบริเวณตะวันออกเฉียงเหนือของมณฑลกวางตุ้ง
 เรียกว่า "เซาซุ"
แคะ มาจากบริเวณตอนเหนือของกวางตุ้งขึ้นไป
ไหหลำ มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะไหหลำ

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย คือ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 23 นั้น ปรากฏว่ากลุ่มที่อพยพเข้ามามากที่สุดคือ ฮกเกี้ยนและกวางตุ้ง อย่างไรก็ตามพวกฮกเกี้ยนนั้นถือได้ว่ามีจำนวนมากที่สุด และเดินทางเข้ามาเป็นพวกแรก¹ แต่ครั้งถึงสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ปรากฏว่าชาวจีนที่เดินทางเข้ามาเป็นพวกแต้จิ๋วมากที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากมีเหตุผลสนับสนุนการเข้ามาของพวกแต้จิ๋วหลายประการ กล่าวคือ ดังที่ได้ศึกษามาแล้วว่าพวกจีนแต้จิ๋วได้รับการสนับสนุนจากทางการไทยตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีแล้ว เพราะพระเจ้ากรุงธนบุรีเองก็ทรงมีเชื้อสายแต้จิ๋ว ดังนั้นจึงทำให้พวกแต้จิ๋วเข้ามาระลอกใหญ่ในช่วงรัชกาลของพระองค์ นอกจากนี้ยังปรากฏว่าจีนแต้จิ๋วเป็นผู้ที่มีความสามารถในทางการเดินเรือมาก บรรดาเรือจีนที่เข้ามาติดต่อกับค้าขายที่กรุงเทพฯ นั้นส่วนมากแล้วถูกเรือจะเป็นพวกแต้จิ๋วแทบทั้งสิ้น² ยิ่งไปกว่านั้นยังได้มีการเดินเรือระหว่างเมืองชัวเถาซึ่งเป็น

¹William G. Skinner, Chinese Society in Thailand, p. 40.

²W.S.W. Ruschenberger, A Narrative of a Voyage Round the World, during the Years 1835, '36 and '37, including a Narrative of an Embassy to the Sultan of Muscat and the King of Siam (London : Richard Bentley, 1838), p. 73 อ้างจาก William G. Skinner, Chinese Society in Thailand, p. 42.

แหล่งของชาวจีนแต่จิวกับกรุงเทพฯ โดยตรงตั้งแต่ พ.ศ. 2425 เป็นต้นมาคงที่
ได้กล่าวไปแล้ว จึงทำให้สะดวกต่อการเดินทางเข้ามาของพวกแต่จิวเป็นอันมาก
ดังนั้นจึงปรากฏว่าในช่วงระยะตั้งแต่วังเกล้าพระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นต้นมา ชาวจีน
แต่จิวได้มีจำนวนมากกว่าชาวจีนกลุ่มอื่น ๆ

เนื่องด้วยชาวจีนที่เข้ามาในกรุงเทพฯ นี้มี 5 กลุ่มใหญ่ ๆ ที่มีความ
แตกต่างกันทางด้านภาษาและวัฒนธรรมบางประการ เมื่อชาวจีนเหล่านี้เข้ามา
อยู่ร่วมกันในกรุงเทพฯ แล้ว ลักษณะความแตกต่างนี้ยังปรากฏให้เห็นได้ในระยะ
แรก ๆ และจะได้มีผลต่อการรวมตัวและความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันด้วย อย่างไรก็ตาม
ก็ตาม ชุมชนของชาวจีนทั้ง 5 กลุ่มนี้ไม่ปรากฏว่ามีการแยกจากกันอย่างเห็นได้ชัด
ยังคงอยู่ปะปนกัน และดำรงความเป็นชุมชนชาวจีนไว้ร่วมกัน

บริเวณที่ตั้งของชุมชน

แต่เดิมทีเดิยวั้นชุมชนชาวจีนในกรุงเทพฯ อยู่บริเวณท่าเตียนและ
พระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน จีนเหล่านี้คือจีนแต่จิวที่เข้ามาครั้งใหญ่ในสมัย
พระเจ้ากรุงธนบุรี โดยพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยและทำการ
ค้าขายในบริเวณนี้ซึ่งตรงข้ามฝั่งแม่น้ำกับพระราชวังของพระองค์ ต่อมาเมื่อ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงย้ายเมืองหลวงข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา
มาอยู่ทางฝั่งพระนคร ทรงมีพระราชประสงค์จะสร้างพระบรมมหาราชวัง ณ
บริเวณศูนย์กลางการค้าของชาวจีน จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายชุมชนชาวจีนไป
อยู่นอกเขตกำแพงพระนครทางตะวันตกเฉียงใต้² บริเวณนี้จึงกลายเป็นชุมชนใหญ่
ของชาวจีนที่รู้จักกันว่า "สำเพ็ง" มาตั้งแต่บัดนั้นจนกระทั่งปัจจุบันนี้

ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชุมชนชาวจีนได้ขยายตัวออกไปนอกเหนือสำเพ็ง

¹William G. Skinner, Leadership and Power in the Chinese Community of Thailand, p. 5.

²Ibid.

อีกหลายแห่ง โดยจะสามารถแบ่งได้ดังนี้ คือ

1. บริเวณตั้งแต่ใต้กำแพงพระนคร - ปากคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้
 ช่วงนี้เป็นชุมชนใหญ่ที่สุดของชาวจีนในกรุงเทพฯ ซึ่งรวมทั้งสำเพ็งชุมชนชาวจีนที่มีชื่อเสียงมากที่สุดด้วย บริเวณนี้จะมีลักษณะเป็นชุมชนชาวจีนติดกันไปตลอด แบ่งเป็นตำบลซึ่งมีกำนันจีนเป็นผู้ควบคุมดูแลแต่ละท้องที่ได้ดังนี้ คือ¹ ตรอกบ้านพระยา-อิศรานุกภาพ สะพานหัน-สำเพ็ง ศาลเจ้าเก่า กงมี้ดั่ง วัดสัมพันธวงษาราม ตรอกเต้า-สำเพ็ง ตรอกพระยาไกรย เต็กมิเกย (ริมวัดจักรวรรดิราชาวาส) สะพานยายใจถึงโรงกะทะเก่า ศาลเจ้าแม่ทับทิม กรอกอาจม ตลาดน้อย กรอกวัดญวน ตลาดน้อยกรอกบ้านแกงฆวน และเชิงสะพานตลาดน้อย ท้องที่ต่าง ๆ เหล่านี้ อยู่ระหว่างกำแพงพระนครด้านใต้จนถึงปากคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้บริเวณวัดกาดะหว้า (โบสถ์ฝรั่งชื่อ Calvary) โดยขนานไประหว่างแม่น้ำเจ้าพระยา และถนนเจริญกรุง รวมความยาวทั้งสิ้นประมาณ $1 \frac{1}{2}$ ไมล์²

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.1.1/41 กอเรสปอนเดนซ์ เรื่องให้พระยาโชฎีกกราชเสวรี ส่งบัญชีอำเภอกำนันกรมท่าซ้ายมายังกรมพระนครบาลด้วย.

² Samuel J. Smith, "Bangkok, Siam, As It Is", Siam Repository 1 (1869) : p. 107. Samuel J. Smith ผู้นี้เป็นบุตรบุญธรรมของศาสตราจารย์จอห์น เทเลอร์ โจน (Rev. John Taylor Jones) มิชชันนารีที่เข้ามาเผยแผ่ศาสนาในเมืองไทย Samuel J. Smith เข้ามาเมืองไทยใน พ.ศ. 2392 หลังจากที่ถูกขับไปเรียนในสหรัฐอเมริกาจนจบการศึกษาแล้ว ก็ได้เข้ามาทำงานในเมืองไทยอีกครั้งหนึ่ง เขาได้ตั้งโรงพิมพ์ที่บางคอแหลม และพิมพ์หนังสือที่เป็นประโยชน์หลายเล่ม เช่น The Siam Weekly Advirtiser, The Siam Repository, The Siam Directory เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้ริเริ่มสอนความรู้แก่เด็ก ๆ ไทยก่อนที่จะมีโรงเรียนอย่างแพร่หลายอีกด้วย นับว่า Samuel J. Smith ได้มีความใกล้ชิดกับราษฎรในกรุงเทพฯ เป็นอย่างมาก.

ลักษณะชุมชนบริเวณนี้ คือ มีถนน 3 สายขนานกันไป นับจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามา คือ ถนนสำเพ็ง เยาวราช และเจริญกรุง ตามลำดับ รวมทั้งมีตรอกซอยต่าง ๆ เชื่อมระหว่างถนนทั้ง 3 สายนี้¹ บริเวณ 2 ฟากถนนเป็นร้านค้าติดต่อกันไป บางก็เป็นตึกแถว บางก็เป็นห้องแถวไม้ซึ่งยังมุงหลังคาด้วยจาก² เป็นที่น่าสังเกตว่าบริเวณชุมชนชาวจีนแถบนี้คงจะมีความสกปรกเป็นอย่างมาก โดยจะเห็นได้ว่าชื่อซอยต่าง ๆ ที่เชื่อมระหว่าง 3 ถนนนี้ได้แสดงถึงความสกปรกต่าง ๆ กันไป เช่น ตรอกป่าช้าหมาเน่า (ต่อมาเปลี่ยนเป็นถนนแปลงนาม) และตรอกอูจมน เป็นต้น³ ดังนั้นจึงแสดงว่าจำนวนชาวจีนที่อยู่ในบริเวณนี้คงจะมากถึงขนาดแออัด จึงเกิดมีสิ่งปฏิกูลของเน่าเสียเป็นจำนวนมาก ขณะที่ที่อยู่คับแคบผู้คนจึงได้ทิ้งของเน่าเสียกันอย่างเกลื่อนกลาด จนกระทั่งเป็นลักษณะเฉพาะของบริเวณนี้คงปรากฏเป็นชื่อตรอกซอยดังกล่าว

ชุมชนชาวจีนที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในบริเวณนี้ คือ ตลาดสำเพ็ง ซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าสำคัญที่สุดของกรุงเทพฯ โดยประชาชนสามารถจะหาซื้อของได้ตั้งแต่สินค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ จำพวกหม้อข้าวหม้อแกง จนกระทั่งถึงสินค้าขนาดใหญ่และมีราคา เช่น เครื่องยนต์เรือ⁴ เป็นต้น บริเวณนี้จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งได้ว่า "ตลาดใหญ่" คู่กับตลาดน้อยหรือตลาดเกียะ ซึ่งเป็นตลาดที่เก่าและใหญ่รองลงมาจากสำเพ็ง⁵

¹อ้างจาก แผนที่กรุงเทพฯ พระมหานครสยาม ร.ศ. 121 ของออฟฟิศ หอพิมพ์กรมแผนที่ กรุงเทพฯ.

²ส. พลายน้อย, บางกอก (กรุงเทพฯมหานคร : อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายวิชัย ตีระจินดา, 2520), หน้า 74.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

⁴Arnold Wright, "Bangkok", Twentieth Century Impressions of Siam, p. 244.

⁵ส. พลายน้อย, บางกอก, หน้า 98 - 99.

2. เรือนแพบริเวณ 2 ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา 2 ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณที่ผ่านตัวเมืองกรุงเทพฯ นั้นเรียงรายไปด้วยเรือนแพ มีระยะทางยาว ประมาณ 4 - 5 ไมล์ ขนาดของเรือนแพเหล่านี้ใกล้เคียงกันเป็นส่วนมาก คือ ประมาณ 30 - 40 ตารางฟุต เป็นเรือนแปดชั้นเดียว ฝาขัดแตะ และหลังคามุงจาก เกือบทั้งหมดเป็นเรือนแพที่ทำการค้าขายโดยมีเจ้าของเป็นชาวจีน¹ อย่างไรก็ตาม ลักษณะชุมชนเหล่านี้จะปรากฏให้เห็นได้จนกระทั่งถึงกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในตอนปลายรัชกาลเมื่อมีการพัฒนาการคมนาคมทางบก มีการตัดถนนสายใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น ชุมชนก็จะย้ายไปเจริญตามริมถนนสายใหม่ ๆ แทน ดังนั้นในตอนปลายรัชกาลจึงไม่ค่อยปรากฏชุมชนชาวจีนที่เป็นเรือนแพตามริมฝั่งแม่น้ำเหล่านี้²

3. บริเวณฝั่งธนบุรีริมแม่น้ำเจ้าพระยา ชุมชนจีนบริเวณนี้อยู่ตรงข้ามกับชุมชนใหญ่ของชาวจีนทางฝั่งพระนคร คือ อยู่ตรงข้ามกับบริเวณถนนราชวงศ์ตอนตกแม่น้ำ (ที่เรียกว่ากวงฮี้ลิ่ง) บริเวณนี้เรียกว่า "ฮวยจันลิ่ง" ซึ่งแปลว่าท่าเรือไฟ ทั้งนี้เนื่องจากเรือกลไฟเข้ามาเทียบถ่ายขนสินค้าที่ฮวยจันลิ่งนี้มาแต่เดิม³ บริเวณนี้มีความแตกต่างจากชุมชนชาวจีนทางฝั่งพระนครที่อยู่ตรงข้าม คือไม่แออัดและสกปรก อีกทั้งมิได้มีลักษณะเป็นตลาดขายสินค้าปลีกแบบสำเพ็ง ส่วนมากจะเป็นท่าเรือขนส่งสินค้าและเป็นแหล่งผลิตสินค้า เช่น โรงสีข้าว โรงปูนขาว เป็นต้น โดยจะมีสาขา สำนักงาน หรือร้านค้าขายปลีกอยู่ในบริเวณสำเพ็งตรงข้ามฝั่งแม่น้ำ⁴ กิจกรรมการผลิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งโรงสีข้าวในบริเวณนี้ได้ตั้ง

¹ D.B. Bradley, Bangkok Calendar (Bangkok : American Missionary Association, 1871), p. 111 - 112.

² Arnold Wright, "Bangkok", p. 241.

³ เสฐียรโกเศศ, พื้นความหลัง เล่ม 1, หน้า 75.

⁴ ส. ศิวรักษ์, บุคคลร่วมสมัยในทัศนะของ ส. ศิวรักษ์ (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2523), หน้า 168 และ 179.

เรียงรายตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาลงมาถึงตอนล่างบริเวณมุกคโล และปากคลอง
 คาวคอง ตรงข้ามกับบางคอแหลมฝั่งพระนคร¹ อย่างไรก็ตาม ชุมชนที่หนาแน่น
 จะอยู่แถบบริเวณตรงข้ามกับชุมชนชาวจีนทางฝั่งพระนคร คือ อยู่แถบบางลำภูล่าง
 และคลองสาน เนื่องจากบริเวณนี้เป็นที่อยู่ของเจ้าของกิจการตั้งกล่าวด้วย จึง
 เท่ากับเป็นแหล่งชุมชนของชาวจีนที่ร่ำรวยกว่าสำเพ็ง โดยคู่ได้จากลักษณะบ้าน-
 เรือน ซึ่งใหญ่โตรโหฐานตามแบบสถาปัตยกรรมจีน คือมีตึกใหญ่อยู่ตรงกลางเป็น
 ประชาน (ฉูบ่อ) ซึ่งเทียบได้เท่ากับหอกกลางในเรือนหมู่ของไทย และมีตึกแถว
 2 ชั้นขนานอยู่ 2 ข้างเหมือนตึกวิวารหรือเทียบได้กับหอรืของเรือนไทย ด้าน
 หน้าเป็นลานกว้างปูกระเบื้อง มีประตูใหญ่เป็นประตูกลาง และประตูเล็ก 2 ข้าง
 เป็นทางเข้า² ลักษณะสถาปัตยกรรมเช่นนี้ยังคงพบได้ในบริเวณสายจันลึงจัน
 กระทั่งทุกวันนี้

4. บริเวณตลาดพลู ตลาดพลูเป็นชุมชนชาวจีนแห่งเดียวที่เห็นได้ชัด-
 เจนทางฝั่งธนบุรีโดยอยู่ในคลองบางกอกใหญ่ (คลองบางหลวง) ในบริเวณนี้
 ชาวจีนส่วนหนึ่งได้ตั้งร้านขายของอย่างถาวร แต่บางส่วนก็ขายเรือเร่ขายของไป
 ในคลอง³ การค้าของจีนบริเวณตลาดพลูนี้มักจะขายของประเภทอาหาร เป็นส่วน
 ใหญ่⁴ นอกจากจีนที่ทำการค้าขายแล้ว บริเวณตลาดพลูยังมีจีนที่ทำงานพลูอีก
 จำนวนมาก⁵ ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นบริเวณเดียวในกรุงเทพฯ ที่มีคนจีนทำการ

¹อ้างอิงจาก แผนที่กรุงเทพฯ ร.ศ. 115 ของกรมทำแผนที่.

²เสฐียรโกเศศ, ฟื้นความหลัง เล่ม 1, หน้า 76.

³กาญจนาคพันธ์, เด็กคลองบางหลวง เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร :
 เรื่องศิลป์, 2520), หน้า 163.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 143 - 150.

⁵หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.33/18 พวกจีนอั้งยี่วิวาทกันในท้องที่
 บางยี่เรือ.

เกษตรกรรมเป็นกลุ่มใหญ่

นอกจากบริเวณต่าง ๆ เหล่านี้แล้ว ยังมีชาวจีนกระจัดกระจายอยู่ตาม
ที่ต่าง ๆ อีก เช่น บริเวณย่านการค้าภายในกำแพงพระนครตอนใต้แถบถนน
บำรุงเมือง เพ็ญนคร และแถบบางรักย่านการค้าของชาวตะวันตก เป็นต้น
อาจกล่าวได้ว่าบริเวณใดเป็นแหล่งการค้าขาย ก็มักจะมีชาวจีนเข้าไปตั้งร้านค้า
และบ้านเรือนปะปนอยู่ในบริเวณนั้นด้วย อย่างไรก็ตาม บริเวณเหล่านี้ก็มีได้มี
ลักษณะเป็นชุมชนชาวจีนที่เด่นชัดเท่าที่กล่าวมาแล้ว เพราะมิได้มีชาวจีนเป็นส่วน
มากดังเช่นชุมชนชาวจีนต่าง ๆ ข้างต้น

การก่อตัวของชุมชนชาวตะวันตก

ชุมชนชาวตะวันตกในกรุงเทพฯ นั้นเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว คือ
ในบริเวณป้อมปราการของพวกฝรั่งเศษทางด้านฝั่งพระนคร และบริเวณกุฎีจีนทาง
ฝั่งธนบุรี อย่างไรก็ตามป้อมปราการของฝรั่งเศษนั้นได้ถูกทำลายลงในเวลา
ต่อมา แต่บริเวณกุฎีจีนยังคงสภาพความเป็นชุมชนชาวตะวันตกมาจนถึงสมัยธนบุรี
โดยเป็นที่อยู่ของพวกคริสตังเชื้อสายโปรตุเกส¹ หลังจากที่พระเจ้ากรุงธนบุรี
ทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์แล้วก็ได้ทรงรังเกียจพวกคริสตัง อีกทั้งยังได้
พระราชทานที่ดินให้สร้างวัดซ่งตาศรุตใน พ.ศ. 2312 ด้วย² การที่พระเจ้ากรุง
ธนบุรีมิได้ทรงรังเกียจชาวต่างชาติต่างศาสนาเหล่านี้อาจจะเนื่องมาจากในระยะ
เวลาก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา นั้น พวกบาทหลวงและมิชชันนารีชาวตะวันตกที่ได้อยู่
ในกรุงศรีอยุธยาได้มีส่วนในการต่อต้านพม่าด้วย³ เมื่อเหตุการณ์สงบลงพระองค์

¹William L. Bradley, Siam Then (U.S.A. : William
Carey Library, 1981), p. 32.

²Arnold Wright, "Ecclesiastical", Twentieth Century
Impressions of Siam, p. 214.

³ประชุมพงศาวดารเล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุคณะบาทหลวง
ฝรั่งเศษในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ. กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น, หน้า
22, 45.

จึงได้พระราชทานที่ดินให้แก่บาทหลวงเพื่อสร้างวัดเป็นการตอบแทนที่ถูกจีนตั้งชนบุรี
เหนือชุมชนของชาวโปรตุเกสเข้ารีตซึ่งได้อยู่มาแต่เดิม ถ้าจะพิจารณาว่าการ
พระราชทานที่ดินให้สร้างวัดในคริสต์ศาสนานี้เป็นผลมาจากการที่พระองค์ทรงมี
นโยบายที่จะไม่กีดกันศาสนาอื่นก็ไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะในรัชกาลของพระองค์
เองก็ได้มีประกาศห้ามนับถือศาสนาคริสต์และอิสลามใน พ.ศ. 2317¹ ฉะนั้นการ
ที่พระองค์ไม่ทรงกีดกันศาสนาคริสต์ในระยะแรกนั้นน่าจะเป็นเพราะเหตุผลข้างต้นนี้เอง

ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ชาวตะวันตกได้เดินทางเข้ามาในเมืองไทย
อีกครั้งหนึ่งหลังจากว่างเว้นการติดต่อกันในระบับรัฐบาลตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยา การ
ที่ชาวตะวันตกได้เข้ามาในระยะนี้มีสาเหตุสำคัญมาจากความต้องการในการขยาย
ตัวทางการค้า กล่าวคือ ในพุทธศตวรรษที่ 24 (คริสต์ศตวรรษที่ 18) ถือว่าเป็น
สมัยแห่งการปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial Revolution) ในยุโรป
โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอังกฤษ ทำให้การผลิตสินค้าทำได้อย่างรวดเร็วและมี
จำนวนมากขึ้นเพราะได้มีการใช้เครื่องจักรเข้ามาช่วยแทนที่จะใช้แรงงานคน
เพียงอย่างเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้ประเทศทางยุโรปโดยเฉพาะอังกฤษจึงต้องการ
ที่จะหาแหล่งระบายสินค้า ตลอดจนแหล่งวัตถุดิบเพื่อจะนำกลับไปป้อนโรงงาน
อุตสาหกรรมในประเทศของตน ประกอบกับในขณะนั้นประเทศต่าง ๆ ในยุโรป

¹ประชุมพงศาวดารเล่ม 23 ภาคที่ 39 จดหมายเหตุคณะบาทหลวง
ฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น,
หน้า 118 - 120.

ซึ่งเคยประสบความวุ่นวายจากสงครามโปเลียน¹ ก็ได้เข้าสู่สภาวะแห่งความสงบสุขมากขึ้นอีกครั้งหนึ่ง คังนั้นชาวตะวันตกจึงได้เดินทางไปยังดินแดนต่าง ๆ นอกทวีปของชนมากขึ้น และประเทศทางตะวันออกก็เป็นจุดสนใจแห่งหนึ่งของคนเหล่านี้ คิวเวทนี่จึงปรากฏมีพ่อค้าชาวตะวันตกได้เริ่มเข้ามาค้าขายทางตะวันออก ประเทศไทยก็เป็นแห่งหนึ่งที่พ่อค้าชาวตะวันตกต้องการเข้ามาค้าขาย โดยเริ่มจากโปรตุเกสซึ่งขณะนั้นมีสถานการค้าอยู่ที่มาเก๊าในประเทศจีน โดยเจ้าเมืองมาเก๊าได้แต่งตั้งให้ คาลอส เดอ ซิลเวรา (Carlos de Silveira)

เป็นทูตคุมเครื่องราชบรรณาการมาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ใน พ.ศ. 2361 โดยมีจุดประสงค์เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเข้ามาค้าขาย และมาต่อเรือกำปั่นในกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงอนุญาต ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบแทนที่โปรตุเกสช่วยหาอาวูซีให้แก่ไทย ในการทำสงครามกับพม่า พร้อมกันนี้ได้พระราชทานที่ดินที่อ่าวเชียงสีของญวนเคยอยู่เมื่อครั้งรัชกาลก่อนให้เป็นที่อยู่อาศัย (ต่อมาคือสถานทูตโปรตุเกส ปัจจุบันอยู่ที่ตรอกกักปัดนบข สีพระยา ริมแม่น้ำเจ้าพระยา) และทรงแต่งตั้ง คาลอส เดอ

¹ ในระหว่าง พ.ศ. 2342 - 2357 (ค.ศ. 1799 - 1814) นั้น ประวัติศาสตร์ยุโรปต้องผูกพันเป็นอย่างมากกับโปเลียน โบนาปาร์ต (Napoleon Bonaparte) จักรพรรดิแห่งประเทศฝรั่งเศส ประเทศต่าง ๆ อาทิเช่น อังกฤษ อิตาลี ออสเตรีย เยอรมัน รัสเซีย ฯลฯ ต่างก็ต้องเข้าไปมีส่วนเกี่ยวเนื่องในการสงครามไม่ว่าจะเป็นพันธมิตรหรือศัตรูของโปเลียนก็ตาม จึงทำให้เกิดภาวะสงครามขึ้นทั่วไปในยุโรปในช่วงระยะนั้น จวบจนกระทั่ง พ.ศ. 2357 (ค.ศ. 1814) อำนาจของโปเลียนก็ได้สิ้นสุดลง และยุโรปก็กลับเข้าสู่ความสงบมากขึ้นอีกครั้งหนึ่ง อานรายละเอียดใน ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี, ประวัติศาสตร์สากลยุคปัจจุบัน (ค.ศ. 1453 - 1914) (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2517), หน้า 286 - 310.

ซิลโวร่า เป็นหลวงอภัยวานิช กงสุลโปรตุเกสด้วย¹ ในเวลานั้นพวกชาวตะวันตกที่เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ จึงมีพวกคริสตังที่กุฎีจีน และพวกโปรตุเกสที่เข้ามาใหม่

ชาวตะวันตกที่เข้ามาในกรุงเทพฯ ต่อจากโปรตุเกสคืออังกฤษ ด้วยบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ² ซึ่งมีสถานการค้าอยู่ที่อินเดียต้องการขยายการค้าเข้ามาในกรุงเทพฯ มาควิส เฮสติง (The Marquis of Hastings) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดียจึงแต่งตั้งให้ จอห์น ครอบเฟิลด์ (John Crawford) เป็นทูตนำเครื่องราชบรรณาการมาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพื่อขอทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี แต่ไทยไม่พอใจข้อความในสัญญา จึงไม่ยอมทำสัญญากับอังกฤษในครั้งนั้น เพียงแต่อนุญาตให้เรืออังกฤษไปมาค้าขายได้ ต่อมาใน พ.ศ. 2368 หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ได้ 1 ปี บริษัทอินเดียตะวันออกก็ได้ส่งร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี (Henry Burney) เป็นทูตเข้ามาอีกครั้งหนึ่ง ในเวลานั้นอังกฤษได้ทำสงครามกับพม่าครั้งแรกแล้วใน พ.ศ. 2367 ไทยจึงเห็นความจำเป็นต้องยอมทำสนธิสัญญากับอังกฤษ สนธิสัญญานั้นนับว่าเป็นสัญญาฉบับแรกที่ไทยทำกับประเทศ

¹ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ, เรื่องคดีของฝรั่งเข้ามาเมืองไทย (พระนคร : ม.ร.ว.หญิง รสลิน คัคณางค์ พิมพ์สนองพระคุณหม่อมสน คัคณางค์ ณ อยุธยา ในงานพระราชทานเพลิงศพ, 2493), หน้า 11.

² ใน พ.ศ. 2143 (ค.ศ. 1600) สมเด็จพระนางเจ้าเอสิซาเบทที่ 1 แห่งอังกฤษ ได้ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้พ่อค้าอังกฤษจัดตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (British East India Company) ขึ้น และให้บริษัทนี้มีสิทธิผูกขาดการค้าตั้งแต่แหลมกูดโฮปไปทางภาคตะวันออก จนถึงช่องแคบแมกเจลแลน บริษัทนี้ต่อมาได้กลายเป็นบริษัทที่ร่ำรวยและมีอิทธิพลที่สุดในอินเดีย คุรายนละเอียดใน ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี, ประวัติศาสตร์สากลยุคปัจจุบัน (ค.ศ. 1453 - 1914), หน้า 153.

ตะวันตกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งรู้จักกันว่า สัญญาเบอร์นี¹ พ่อค้าอังกฤษคนแรกที่เข้ามาตั้งกิจการค้าขายอย่างถาวรในกรุงเทพฯ คือ โรเบิร์ต ฮันเตอร์ (Robert Hunter) ซึ่งเข้ามาในเวลาใกล้เคียงกับการทำสัญญาเบอร์นี ในการตั้งห้างค้าขายนี้ โรเบิร์ต ฮันเตอร์ ต้อง "เช่า" สถานที่ตั้งห้างด้วย ทั้งนี้เพราะทางการไทยไต่ทเรียนจาก คาลอส เคอ ซิลไวรา กงสุลโปรตุเกสคนแรกซึ่งถือว่าที่ดินและที่อยู่ซึ่งทางการให้อยู่เป็นของพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพื่อป้องกันความเข้าใจผิดซึ่งอาจจะเกิดได้อีก ทางรัฐบาลจึงให้โรเบิร์ต ฮันเตอร์ เช่าห้างทำการค้าขายในที่ดินของเจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ บุนนาค) หน้าวัดประยูรวงศาวาส (บริเวณกุฎีจีน) ห้างนี้มีลักษณะเป็นตึก 3 ชั้น 2 ปีก ซึ่งนับเป็นตึกแบบตะวันตกแห่งแรกในกรุงเทพฯ พวกเขาไทยเรียกกันว่าห้างหันแตร หรือตึกฝรั่ง ห้างนี้นับเป็นศูนย์กลางของพวกพ่อค้าตะวันตกที่เข้ามาภายหลัง โดยรู้จักกันในนาม British Factory² บันทึกของชาวตะวันตกที่เข้ามาในกรุงเทพฯ ระบุว่าต่างก็กล่าวถึงความโอบอ้อมอารี ตลอดจนความเอาใจใส่ดูแลเป็นอย่างดีของโรเบิร์ต ฮันเตอร์ ดังปรากฏว่าหมอบรัดเลย์ (D.B. Bradley) ซึ่งเข้ามาในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2378 ได้กล่าวถึงโรเบิร์ต ฮันเตอร์ ไว้ว่า

¹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, เรื่องคดีของฝรั่งเข้ามาเมืองไทย, หน้า 12 - 14.

² R. Adey Moore, "An Early British Merchant in Bangkok", Journal of Siam Society No. 11 (1915) : 21 - 23.

มิสเตอร์ฮันเตอร์เป็นที่รู้จักกันดีโดยทั่วไปในความเป็นเจ้าของบ้านที่โอ้อวดเพื่อเชื้อเผ่าของเขา และบ้านของเขาได้กลายเป็นที่พักของบรรดาคนที่ย้ายเข้ามาในกรุงเทพฯ ช่วงครึ่งชั่วครว บ้านหลังนี้มีลักษณะเป็นตึกขนาดใหญ่ ซึ่งนับได้ว่าเป็นสิ่งก่อสร้างแบบยุโรปแห่งแรกในเมืองนี้ บรรดาพวกกงสุลพอลคา นักเผชิญโชค หลอดจอนบรรดามีชชั้นนารีต่างก็นิยมชมชอบมิสเตอร์ฮันเตอร์ในความโอบออมของเขา¹

จึงนับได้ว่า โรเบิร์ต ฮันเตอร์ เป็นเสมือนผู้นำของชุมชนชาวตะวันตกในยุคนั้น บ้านของโรเบิร์ต ฮันเตอร์ เป็นที่พึ่งพาอาศัยของพวกชาวตะวันตกที่เข้ามาใหม่โดยไม่เลือกเชื้อชาติและอาชีพ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าชุมชนชาวตะวันตกในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังคงมีศูนย์กลางอยู่ที่บริเวณกุฎีจีนฝั่งธนบุรีเป็นสำคัญ ในช่วงเวลาหลังจากที่โรเบิร์ต ฮันเตอร์ ได้เข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ แล้ว ก็ได้มีพ่อค้าอังกฤษตามเข้ามาอีกเรื่อย ๆ ทั้งนี้เนื่องจากใน พ.ศ. 2377 (ค.ศ. 1834) บริษัทอินเดียตะวันออกได้เลิกการค้าผูกขาดในภาคตะวันออก ดังนั้นนับแต่นั้นเป็นต้นไปพ่อค้าอิสระชาวอังกฤษก็สามารถเข้ามาค้าขายในแถบนี้ได้โดยเสรี²

¹ William L. Bradley, Siam Then p. 32 - 33 จากข้อความ "...Mr. Hunter was known throughout the region for his hospitality, and his house became the temporary residence of every notable visitor to Bangkok. It was a large brick residence, the first of European design to be constructed in the city. Envoys, traders, adventurers, and missionaries alike praised Mr. Hunter for his generosity..."

² ชจร สุขพานิช, ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524), หน้า 125.

นอกจากพ่อค้าชาวอังกฤษแล้ว ชาวตะวันตกอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาใน กรุงเทพฯ ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน คือ กลุ่มผู้เผยแผ่ศาสนาคริสต์ ซึ่งประกอบด้วยหลายกลุ่มหลายนิกายด้วยกัน ทั้งโรมันคาทอลิก (Roman Catholic) และโปรเตสแตนต์ (Protestant) กลุ่มแรกที่เข้ามา คือมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ ซึ่งประกอบด้วย ศาสนาจารย์ จากอบ ทอมลิน (Rev. Jacob Tomlin) และ นายแพทย์ คาร์ล กุทสลาฟ (Dr. Carl Gutzleff) กลุ่มนี้ได้เดินทางเข้ามา กรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2371 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้สังกัดสมาคมใด¹ หลังจากนั้นก็ได้ปรากฏมีมิชชันนารีจากต่างสมาคมต่างนิกายเดินทางเข้ามาเรื่อย ๆ จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนมากแล้วจะเป็นมิชชันนารีอเมริกันแทบทั้งสิ้น ทั้งนี้เนื่องจากเคิมพวกอเมริกันได้มาสอนศาสนาอยู่ในเมืองจีน เมื่อทราบว่ามีคนจีนเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมากจึงได้เข้ามาขออนุญาตรัฐบาลไทยเพื่อสอนศาสนาแก่ชาวจีน รัฐบาลไทยก็อนุญาตให้สอนได้ตามประสงค์² ด้วยเหตุนี้จึงมีมิชชันนารีอเมริกัน คณะต่าง ๆ ได้เดินทางเข้ามาสอนศาสนาในกรุงเทพฯ ในระยะต่อมา บรรดามิชชันนารีเหล่านี้บางคนก็เป็นผู้สอนศาสนาเท่านั้น แต่บางคนยังเป็นแพทย์ เป็นครูบาอาจารย์ เป็นนักหนังสือพิมพ์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ชาวไทยเรียกพวกมิชชันนารีเหล่านี้ว่า "หมอ" ทั้งสิ้น มิชชันนารีอเมริกันที่เข้ามาเผยแผ่ศาสนา และวิทยากรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้มี 3 คณะด้วยกัน³

¹สุพรรณิ กัญจนวิสุทธิ, "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2507), หน้า 25 - 26.

²สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องคดีของฝรั่งเข้ามาเมืองไทย, หน้า 14.

³สุพรรณิ กัญจนวิสุทธิ, "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทย...", หน้า 27.

คือ

คณะอเมริกันบอรัค (American Board) เข้ามาในระหว่าง พ.ศ. 2374 - 2392 มีจำนวน 22 คน คนที่สำคัญในคณะนี้คือ หมอบริคเลย์ (Daniel Beach Bradley) ซึ่งนำวิธีการป้องกันไข้ทรพิษด้วยการปลูกฝีเข้ามาด้วย

คณะอเมริกันแบปติสต์ (American Baptist) เข้ามาในระหว่าง พ.ศ. 2376 - 2434 คนที่สำคัญคือ ศาสนาจารย์ จอห์น เทเลอร์ โจน (Rev. John Taylor Jone) และหมอดสมิท (Samuel J. Smith) คณะนี้เข้ามา 35 คน

คณะอเมริกันเพรสไบทีเรียน (American Presbyterian) เข้ามาในระหว่าง พ.ศ. 2383 - 2453 คณะนี้เข้ามาในกรุงเทพฯ มากที่สุด คือ 217 คน คนสำคัญ คือ หมอเฮาส์ (Dr. Samuel Reynolds House) และหมอและนางแมททอน (Rev. & Mrs. Stephen Mattoon)

ในระยะแรกที่เข้ามา พวกมิชชันนารีได้ตั้งศูนย์กลางอยู่ที่ริมวัดเกาะ (วัดสัมพันธวงศาราม) ใกล้สำเพ็งเพื่อสอนศาสนาแก่ชาวจีน ต่อมาใน พ.ศ. 2378 ก็ได้ย้ายไปอยู่ใกล้เคียงกับชุมชนชาวตะวันตกเดิม คือที่กุฎจีนฝั่งธนบุรี¹ และได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ในบริเวณนี้เรื่อยมา ถึงแม้ว่าจะมีการย้ายที่บ้างแต่ก็ยังคงใกล้เคียงกับบริเวณเดิม

นอกจากมิชชันนารีโปรเตสแตนต์อเมริกันกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้แล้ว ยังได้มีคณะเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกด้วย เริ่มด้วยสังฆราชปาเลอกัวซ์ (Pallegoix) พระราชาคณะแห่งมัลดอส ได้รับคำสั่งให้เป็นผู้นำของคาทอลิกเข้ามาในเมืองไทยใน พ.ศ. 2373 งานของบาทหลวงคาทอลิกในระยะแรกที่เข้ามานั้นมีลักษณะเป็นการประกอบศาสนกิจอย่างเงิบ ๆ จึงไม่ได้มีความเกี่ยวพันกับประชาชนโดยทั่วไปเท่าใดนัก คณะมิชชันนารีคาทอลิกจะได้เข้ามาเมืองไทยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นส่วนใหญ่ ซึ่ง

¹ชจร สุขพานิช, ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก, หน้า 74.

ประกอบด้วย 2 คณะที่สำคัญ คือ คณะภคินีเซนต์ปอลแห่งชาร์ทร์ (The Sisters of St. Paul of Chartres) และคณะภราดาเซนต์กาเบรียล (The Brothers of St. Gabriel)¹ ฉะนั้นในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พวกมิชชันนารีคาทอลิกจึงยังไม่มีบทบาทเท่าพวกโปรเตสแตนต์

หลังจากนี้ก็มิมีชาวตะวันตกเข้ามากรุงเทพฯ อีกเรื่อย ๆ แต่เข้ามาในลักษณะที่ไม่ได้อยู่ถาวรเป็นส่วนมาก ซึ่งได้แก่พวกพ่อค้าที่นำสินค้าจากนอกประเทศเข้ามาค้าขายและกลับออกไปพร้อมกับสินค้าจากภายในประเทศ อย่างไรก็ตาม พ่อค้าในลักษณะนี้ก็มีจำนวนไม่มากนัก ดังปรากฏว่าเมื่อเซอร์ เจมส์ บรุก (Sir James Brook) เข้ามาจะขอแก้ไขสัญญาเบอร์นี รวมทั้งจะขอตั้งกงสุล และให้คนในบังคับอังกฤษอยู่ที่กรุงเทพมหานครนั้น ทางฝ่ายไทยก็ตั้งเงื่อนไขว่าจะยอมรับทำสัญญาใหม่ถ้ามีเรืออังกฤษเข้ามาค้าขายในท่าเรือกรุงเทพฯ ถึง 4 ลำเสียก่อน แสดงว่าเรืออังกฤษที่เข้ามาค้าขายในเวลานั้นคงจะมีจำนวนน้อยทางการไทยจึงได้ตั้งเงื่อนไขไว้เช่นนี้² จุดเปลี่ยนแปลงทางด้านการเดินทางเข้ามาของชาวตะวันตกคือหลังการทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 ในระยะนี้ปรากฏว่ามีชาวตะวันตกเข้ามาในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก ดังปรากฏในพระราชสาส์นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปยังสมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียแห่งอังกฤษ เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2400 ว่า

¹สุพรรณิ กาญจนบุรีติ, "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทย...", หน้า 19 - 21.

²ขจร สุขพานิช, ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก, หน้า 109.

ตั้งแต่เขยอนโบวริงเป็นผู้รับสั่งพระเจ้ากรุงมริตานิเยะ เข้ามาทำหนังสือสัญญาทางไมตรีและการค้าขายกับกรุงสยามในเดือนเจตุมาส ปีเถาะ สัปตศก เป็นปีที่ 5 ในรัชกาลอันเป็นปะจุบันนี้...จนบัดนี้ มีเรือลวกๆไปมาเนื่อง ๆ ทุกสัปดาห์มีโคซาค เงินทองนอกประเทศก็เขามาจับจ่ายในประเทศนี้มากมาย แลลูกค้าต่างประเทศบางพวกก็มาซื้อมาเขาที่ฝั่งอยู่ คอยซื้อสินค้าก็มีมาก¹

นอกจากนี้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้กล่าวถึงการเข้ามาของชาวตะวันตกไว้ว่า

พระนครก็สมบุรณ์ มั่งคั่งด้วยสมบัติ ลุกๆวานิชมาตั้งห้างค้าขาย สิ่งของต่าง ๆ ที่ไม่เคยเห็นก็ไคเห็น ของที่ไม่เคยมีก็มีขึ้น และลูกค้านานาประเทศเขามาค้าขาย ซื้อเอาออกไปปีหนึ่งก็ถึง 300 ลำ บางปีก็ถึง 400 ลำ²

จึงนับได้ว่าชุมชนชาวตะวันตกในกรุงเทพฯ ได้ขยายตัวออกไปอย่างเห็นได้ชัดนับตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบาวริงเป็นต้นไปนี้เอง ชาวตะวันตกเหล่านี้มีทั้งที่เป็นพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายทางเรือเป็นครั้งคราว และมีจำนวนไม่น้อยที่เข้ามาตั้งห้างและกิจการต่าง ๆ จนทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนชาวตะวันตกขึ้นอย่างรวดเร็วในกรุงเทพฯ ฉิดจากสมัยรัชกาลก่อน ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วโดยมีปัจจัยหลายประการที่สนับสนุนการขยายตัวของชุมชนชาวตะวันตก

ปัจจัยที่มีผลต่อการขยายตัวของชุมชน

ในช่วงหลังการทำสนธิสัญญาเบาวริง คือ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้มี

¹พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมครั้งที่ 5 (พระนคร : พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางอำนางฉวีวงศ์ราชู (สภาราชู เพ็ญกุล) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม, 2505), หน้า 10 - 11.

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 2, หน้า 141.

ปัจจัยต่าง ๆ หลายประการที่ทำให้ชาวตะวันตกเข้ามาในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก และทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนอย่างเห็นได้ชัด ปัจจัยเหล่านี้จะแบ่งได้เป็น 2 ประเด็นใหญ่ ๆ คือ

1. ปัจจัยทางค่านชาตะวันตก นอกจากชาวตะวันตกจะต้องการเข้ามาค้าขายซึ่งเป็นจุดประสงค์ที่เห็นได้ชัดตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์แล้วนั้น ในระยะนี้ยังได้มีปัจจัยทางการเมืองมาเกี่ยวข้องกับต่อการผลักดันให้ชาวตะวันตกเข้ามาในกรุงเทพฯ อีกด้วย ทั้งนี้เนื่องจากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น นับเป็นช่วงระยะเวลาที่ประเทศทางตะวันตกกำลังแข่งขันกันแสวงหาอาณานิคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งอังกฤษและฝรั่งเศสกำลังแข่งขันอำนาจกันในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยอังกฤษเข้ามามีอำนาจในบริเวณสิงคโปร์ มลายู และพม่า ขณะที่ฝรั่งเศสได้เข้ามามีอำนาจในญวน ลาว และเขมร ลักษณะเช่นนี้จึงเห็นได้ว่าอิทธิพลของอังกฤษและฝรั่งเศสได้กำลังทวีขึ้นในดินแดนต่าง ๆ รอบเมืองไทย ขณะนั้นประเทศไทยจึงเป็นประเทศเดียวในภูมิภาคแถบนี้ที่ยังไม่ได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกประเทศใด ความจริงแล้วทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสต่างก็ต้องการจะเข้ามายึดครองเมืองไทยเช่นเดียวกับดินแดนอื่น ๆ ที่อยู่ใอำนาจของประเทศทั้งสองนี้ในเวลานั้น แต่เนื่องจากสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์จึงทำให้ประเทศไทยมีฐานะเสมือนหนึ่งดินแดนกันกระหนาระหว่างดินแดนในอำนาจของทั้งสองประเทศนี้ แต่ละฝ่ายจึงต้องพยายามเข้ามาแข่งขันอิทธิพลกันในประเทศไทยเพื่อจะได้ครอบครองไว้ให้ทางฝ่ายตัวเองมีอิทธิพลมากเกินไป เพราะถ้าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดสามารถยึดครองประเทศไทยได้แล้ว ดินแดนของอีกฝ่ายหนึ่งที่อยู่ติดกับไทยก็จะไม่ปลอดภัย ดังนั้นทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสจึงพยายามเข้ามาแสวงหาอิทธิพลในเมืองไทยเพื่อผลประโยชน์ของตน และขณะเดียวกันก็คอยควบคุมมิให้อีกฝ่ายหนึ่งมีอำนาจมากไปกว่าตน¹ สาเหตุนี้จึงนับว่าเป็นปัจจัย

¹ อัมพร หังเสรี, "วิเทโศบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อมหาอำนาจยุโรป" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 16.

อีกประการหนึ่งที่ทำให้อังกฤษและฝรั่งเศสเข้ามาในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของกิจการต่าง ๆ โดยเข้ามาทั้งในรูปของพ่อค้า และข้าราชการในหน่วยงานต่าง ๆ ของทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายประเทศตะวันตก

2. ปัจจัยทางค่านเมืองไทย ในขณะที่มีแรงสนับสนุนให้ชาวตะวันตกเดินทางเข้ามาในกรุงเทพฯ นั้น ภาวะการณ์ต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ เองก็มีส่วนเอื้อต่อการดึงดูดให้ชาวตะวันตกเข้ามาด้วยเช่นกัน เนื่องด้วยในระยะนั้นไทยกำลังอยู่ในช่วงเปิดประตูประเทศติดต่อกับภายนอกอย่างเห็นได้ชัด รวมทั้งได้พยายามปรับปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ ให้ทันสมัย สิ่งนี้จึงเป็นแรงจูงใจให้ชาวตะวันตกได้ทวีจำนวนเข้ามามากขึ้นในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ปัจจัยเหล่านี้พอสรุปได้ คือ

ก. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ตั้งแต่เริ่มมาไทยมีการค้าผูกขาดโดยพระคลังสินค้า ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อชาวต่างชาติที่เข้ามาค้าขาย เพราะไม่สามารถค้าขายกับประชาชนได้โดยตรง แต่สนธิสัญญาเบาริงนับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สำคัญคือ มีการยกเลิกพระคลังสินค้า พ่อค้าต่างชาติสามารถเข้ามาค้าขายกับประชาชนได้โดยเสรี ทำให้การค้าขายทั้งภายนอกและภายในประเทศขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการยกเลิกการห้ามส่งข้าวออกนอกประเทศ¹ นับว่าเป็นแรงจูงใจให้ชาวตะวันตกเข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจการค้าข้าวเป็นอันมาก ตั้งแต่ตั้งโรงสี ตลอดจนจนถึงส่งข้าวไปขายยังต่างประเทศ เพราะข้าวนั้นถือว่าเป็นทรัพยากรสำคัญของไทยแค่งชาดผู้ประกอบการในด้านนี้ซึ่งเป็นสิ่งใหม่ คั้งนั้นจึงปรากฏว่าโรงสีในกรุงเทพฯ ระยะเวลาที่คั้งขึ้นเป็นของชาวตะวันตกแทบทั้งสิ้น เพิ่งมาเปลี่ยนเป็นของชาวจีนในรัชสมัยพระบาท-

¹James C. Ingram, Economic Change in Thailand

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ แสดงว่าการให้มีการค้าเสรีโดยอย่างยิ่งการค้าข้าว นับเป็นสิ่งจูงใจที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้พ่อค้าตะวันตกเข้ามาประกอบการในกรุงเทพฯ

ข. นโยบายปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก
ประเด็นนี้นับว่าเป็นปัจจัยภายในอีกประการหนึ่งที่สนับสนุนการเข้ามาในกรุงเทพฯ ของชาวตะวันตก ถึงแม้ว่าจะมีจำนวนน้อยกว่าในประเด็นแรก ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ไทยอยู่ในช่วงการเปิดประตูประเทศติดต่อกับภายนอก และมีความต้องการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบประเทศตะวันตก ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความเจริญแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยนสัมพันธไมตรีทางการทูต และรับเอาวิทยาการตะวันตกด้านต่าง ๆ เข้ามาปรับปรุงประเทศ จึงทำให้มีคณะทูตตะวันตกและข้าราชการ ตลอดจนที่ปรึกษาชาวตะวันตก เข้ามาให้คำแนะนำในหน่วยงานต่าง ๆ ของไทยเป็นจำนวนมากขึ้นน้อยตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา²

จากปัจจัยต่าง ๆ ทั้งฝ่ายชาวตะวันตกและฝ่ายทางเมืองไทยเหล่านี้เอง จึงทำให้ชาวตะวันตกได้เข้ามาในกรุงเทพฯ มากกว่าเดิม จนสามารถเห็นถึงความ เป็นชุมชนได้ชัดเจนมากขึ้น ตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา

¹ William G. Skinner, Chinese Society in Thailand, p. 103.

² ชมพูนุท นาศิริภักษ์, "บทบาทของที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2453" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภูมิศาสตร์-ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514), หน้า 4 - 14.

กลุ่มชาวตะวันตกที่เข้ามาในกรุงเทพฯ

ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาริงแล้วนั้น ชาวตะวันตกที่เข้ามาในกรุงเทพฯ ไม่เพียงแต่จะเพิ่มจำนวนขึ้นเท่านั้น แต่ยังประกอบด้วยชนชาติต่าง ๆ มากขึ้นด้วย อย่างไรก็ตามในเวลานั้นยังไม่มีกัมมัตถกจำนวนและแหล่งที่มาของชาวต่างชาติตะวันตกเอาไว้แน่นอน สิ่งที่สามารถนำมาเป็นหลักฐานได้มีเพียงการตั้งสถานกงสุลของชาติต่าง ๆ เพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตนในไทยเท่านั้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏมีสถานกงสุลของประเทศต่าง ๆ ซึ่งเรียงตามระยะเวลาการก่อตั้งได้ดังนี้คือ โปรตุเกส (พ.ศ. 2361) อเมริกัน (พ.ศ. 2399) อังกฤษ (พ.ศ. 2399) ฝรั่งเศส (พ.ศ. 2399) เคนมาร์ค (พ.ศ. 2401) แอนตีทิก (พ.ศ. 2401) สวีเดน (พ.ศ. 2401) นอร์เวย์ (พ.ศ. 2401) ฮอลแลนด์ (พ.ศ. 2403) ปรุสเซีย (พ.ศ. 2408) และ ออสเทรีย (พ.ศ. 2409)¹ อาจกล่าวได้ว่าชาวตะวันตกที่เข้ามาในกรุงเทพฯ ระยะนั้นก็คือ พวกที่มาจากประเทศต่าง ๆ ที่มีสถานกงสุลในกรุงเทพฯ นี้เอง ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากการสำรวจสำมะโนครัวในกรุงเทพฯ ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452) นั้น ปรากฏว่ามีชาวตะวันตกชนชาติที่เพิ่มขึ้นจากเดิม คือ รัสเซีย อิตาลี เยอรมัน สวิส และกรีก ในบรรดาชาวตะวันตกเหล่านี้ชนชาติที่มีจำนวนมากในกรุงเทพฯ คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน² ซึ่งเป็นชาวตะวันตกที่มีบทบาทมากกว่าชนชาติอื่น ๆ ด้วย โดยจะได้อธิบายในรายละเอียดต่อไป

บริเวณที่ดึงดูดชน

ชาวตะวันตกที่เข้ามากรุงเทพฯ นั้นมี 2 พวกใหญ่ ๆ คือ พวกที่เข้ามาค้าขายทางเรือแล้วกลับออกไป และพวกที่มาอยู่อย่างถาวร พวกที่ 2 นี้ได้มีการ

¹D.B. Bradley Bangkok Calendar (Bangkok : American Missionary Association, 1868), p. 58 - 59.

²หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.30/9 ยอดสำมะโนครัว มณฑลกรุงเทพฯ ศก 128.

รวมตัวกันอยู่จนทำให้เกิดชุมชนขึ้น บริเวณที่คั่งชุมชนของชาวตะวันตก คือ

1. บริเวณกุฎีจีนฝั่งธนบุรี บริเวณนี้คือชุมชนชาวตะวันตกดั้งเดิมของ กรุงเทพฯ คั้งที่ไคกล่าวมาแล้ว จากรายละเอียดการเข้ามากรุงเทพฯ ของชาวตะวันตกตั้งแต่ระยะเริ่มแรกนั้นจะเห็นได้ว่ารัฐบาลไทยในขณะนั้นคงมีนโยบายในเรื่องการแบ่งแยกกลุ่มชุมชนชาวตะวันตกให้อยู่ต่างหากเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา กล่าวคือ พยายามให้ไปอยู่ที่กุฎีจีนซึ่งเป็นชุมชนพวกคริสตังมาแต่ดั้งเดิม เมื่อชาวตะวันตกเข้ามาก็จะไปพักอาศัยอยู่ในบริเวณนี้ แม้แต่พวกมิชชันนารีที่ระยะแรกเข้ามาอยู่ที่วัดเกาะใกล้กับสำเพ็งก็ย้ายไปอยู่ที่กุฎีจีนในเวลาต่อมา การที่ชาวตะวันตกอยู่ในบริเวณนี้ก็ถือว่ามีความเหมาะสมต่อการควบคุมของรัฐบาล คือไม่ได้ อยู่ภายในเขตกำแพงเมือง แต่ขณะเดียวกันก็ได้ที่อยู่ห่างไกลออกไปซึ่งยากแก่การควบคุม เพียงแต่ข้ามแม่น้ำซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมหลักในเวลานั้นก็จะมาถึงได้โดยง่าย ขณะเดียวกันบริเวณนี้ก็อยู่ใกล้กับถิ่นฐานของพวกเสนาบดีตระกูลขุนนาง ซึ่งมีบทบาทมากในขณะนั้น จึงสามารถสอดส่องดูแลความเป็นไปในเขตที่อยู่ของชาวตะวันตกได้โดยง่าย อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมานั้น กุฎีจีนแทบจะไม่เหลือสภาพความเป็นชุมชนตะวันตกอยู่เลย ผู้คนที่อยู่ก็เป็นคนไทยไปหมด สิ่งที่เหลือทิ้งไว้ให้พอเห็นเค้าเดิมได้ คือ ยังมีพวกที่นับถือศาสนาคริสต์หรือที่เรียกกันในสมัยนั้นว่า "เซารัต" อยู่บ้าง ซึ่งเห็นได้จากกรามไม้กางเขนเล็ก ๆ แขนงคอเท่านั้น¹

2. บริเวณใต้ปากคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้-บางคอแหลม ชุมชนชาวตะวันตกแห่งนี้เกิดขึ้นในระยะหลังเมื่อมีชาวตะวันตกเข้ามาติดต่อค้าขายมากขึ้น

¹กาญจนาคพันธ์, เค้าคลองบางหลวง เล่ม 2, หน้า 481.

คือ ได้มีการกำหนดเขตที่อยู่ของชาวตะวันตกไว้ตั้งแต่ในสนธิสัญญาเบาริงที่ทำกับอังกฤษ ใน พ.ศ. 2398 รวมทั้งได้มีประกาศของทางการออกมาเพื่อเผยแพร่ให้ประชาชนได้ทราบด้วยในปีต่อมา โดยกำหนดว่าชาวตะวันตกสามารถซื้อที่ดินได้ในระหว่างระยะทางห่างจากกำแพงพระนครออกไป 200 เส้น (5 ไมล์) จนกระทั่งถึงเขตที่สามารถเดินทางไปถึงได้ใน 24 ชั่วโมงโดยทางเรือ ซึ่งได้แก่บริเวณจากกรุงเทพฯ ไปถึง ปากน้ำ บางพุทธา สระบุรี ลพบุรี บางชนาก ศรีราชา สมุทรสงคราม ราชบุรี เพชรบุรี และสุพรรณบุรี ถ้าชาวตะวันตกต้องการอยู่ในเขตกำแพงพระนคร หรือไกลกว่าระยะทางที่กำหนดไว้ก็สามารถจะอยู่ได้โดยการเช่าที่ดิน หรือถ้าจะซื้อที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองก็ต้องอยู่อาศัยในบริเวณนั้นเกินกว่า 10 ปีไปแล้ว¹ อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติจะปรากฏว่าชาวตะวันตกจะอยู่ในบริเวณใกล้เขตพระนครมากกว่าบริเวณที่กำหนดให้ซื้อที่ดินได้ ทั้งนี้เนื่องจากใกล้กับศูนย์กลางธุรกิจการค้ามากกว่า คือ ห่างจากกำแพงพระนครไปทางใต้ประมาณ $1\frac{1}{2}$ ไมล์ หรือตั้งแต่ปากคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้ลงไป ก็เป็นสถานกงสุลชาติต่าง ๆ เรียงรายไปตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา สำหรับย่านธุรกิจของชาวตะวันตกก็จะอยู่บริเวณ 2 ฟากถนนเจริญกรุงตอนใต้สะพานพิทยเสถียรลงไปแถบบางรัก รวมทั้งในเขตถนนที่ตัดใหม่ในบริเวณนี้ คือ สีพระยา สุรวงศ์ สีลม และสาทร แต่ส่วนมากแล้วย่านธุรกิจในเขตถนนตัดใหม่เหล่านี้จะอยู่ทางบริเวณหัวถนนที่บรรจบกับถนนเจริญกรุง² ใต้บริเวณสถานกงสุลและย่านธุรกิจแถบนี้ลงไปแล้วก็เป็นแหล่งอุตสาหกรรมโรงเลื่อย โรงสี เรียงรายตามริมแม่น้ำไปจนถึงบางคอแหลม³

¹ "ประกาศว่าด้วยเขตที่ซึ่งฝรั่งจะเช่าฤๅซื้อได้", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394 - 2404) (พระนคร : พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระโพธิวงศาจารย์ อินทโชกเถระ วันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2511, 2511), หน้า 143 - 144.

² เสรียุโรปเทศ, พื้นความหลัง เล่ม 1, หน้า 120 และ เสรียุโรปเทศ, พื้นความหลัง เล่ม 2 (พระนคร : ศิษย์สยาม, 2511), หน้า 41.

³ Samuel J. Smith, "Bangkok, Siam, As It Is", p. 108.

เหตุที่ชุมชนชาวตะวันตกเรียงรายไปตามริมแม่น้ำเจ้าพระยานั้น เพราะสะดวกต่อการคมนาคม อีกทั้งสามารถหลีกเลี่ยงกลิ่นไอจากความสกปรกในตัวเมืองที่มีมากแล้วในช่วงนั้น¹ ดังนั้นชุมชนตะวันตกส่วนมากในเวลานั้นจึงอยู่ระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและถนนเจริญกรุง ซึ่งขนานกันไปจนถึงบางคอแหลม เนื่องจากชุมชนของชาวตะวันตกอยู่ทางตอนใต้ของกรุงเทพฯ นี้เอง เวลาผู้ใดจะไปติดต่อกับชาวตะวันตกจึงใช้คำว่า "ลง" เมื่อจะเดินทางไปในบริเวณนั้น

ชุมชนชาวตะวันตกที่กล่าวมานี้ คือชุมชนที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ตาม ยังมีชาวตะวันตกกระจายอยู่ตามภายในเขตกำแพงเมืองบริเวณย่านการค้าเช่นเดียวกับชาวไทยและชาวจีนเช่นกัน โดยเป็นพ่อค้าปลีกตั้งห้างค้าขายสินค้าจากต่างประเทศ เช่น ห้างแกรเลิต (Grahler) ริมถนนตะนาว ห้างแบคแมน (Badman) เซิงสะพานข้างโรงสี ห้าง ย.ร. อันเดร (J.R. André) สี่ก๊กพระยาศรี เป็นต้น แต่ห้างเหล่านี้ก็ไม่ได้อยู่รวมกันอย่างเห็นได้ชัด และมีจำนวนมากจนเรียกได้ว่าชุมชนชาวตะวันตกอีกแห่งหนึ่ง

เมื่อศึกษาการก่อตัวของชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ แล้ว จะเห็นได้ว่าชุมชนเหล่านี้เริ่มมีจุดกำเนิดมาตั้งแต่ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว และต่างก็ได้มีการวิวัฒนาการมาเรื่อย ๆ ด้วยปัจจัยที่คล้ายคลึงกันบ้างและแตกต่างกันบ้าง โดยเฉพาะชุมชนชาวจีนและชุมชนชาวตะวันตก กล่าวคือ มีความคล้ายคลึงกันในด้านปัจจัยที่มีผลต่อการก่อตัวและขยายตัวของแต่ละชุมชน ซึ่งเนื่องมาจากมูลเหตุจูงใจจากเมืองไทยและมูลเหตุผลักดันจากทางบ้านเมืองของตน อย่างไรก็ตาม ปัจจัยหลักทั้ง 2 ประการนี้ก็มีความแตกต่างกันในรายละเอียด ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2453 คือ ภายหลังจากทำสนธิสัญญาเบาริงจนถึง

¹คาร์ล บ็อค, สมัยพระปิยมหาราช แปลโดย เสฐียร พันธงศรี และ อัมพร จุลานนท์ (พระนคร : แพร่พิทยา, 2505), หน้า 7.

สิ้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้เป็นจุดรวมที่จะเห็นลักษณะความเป็นชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกได้ชัดเจนนที่สุด โดยมีที่ตั้งชุมชนซึ่งแบ่งแยกกันอยู่อย่างค่อนข้างเห็นได้ชัด (นอกจากในเขตย่านการค้าภายในกำแพงพระนคร) อย่างไรก็ตามก็ เนื่องจากชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตก ต่างก็อยู่ร่วมกันเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพฯ ดังนั้นจึงมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ทั้งในรูปของความสัมพันธ์ภายในชุมชนพวกเดียวกัน ความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ตลอดจนความสัมพันธ์กับรัฐบาลไทย ดังจะได้ศึกษาในรายละเอียดต่อไป